

Zahorán Csaba

A TRIANONI LABIRINTUS

A Trianon-jelenség és okai a mai magyar közgondolkodásban

Sajnos TRIANON igazságtalansága napjainkig kísért. a bösi erőmű, no és a legutobbi: A VERESPATAKI CIÁN VESZÉLY, mind-mind a trianoni igazságtalanságokra vezethető vissza! Több mint 3 millió magyar él még ma is határainkon túl kisebbségben, korlátok között. Miért éppen „TRIANON” és előzményeit, későbbi hatásait, történelmi fontosságát választottam FŐ-témául? Mert a magyar nép jövője szempontjából az „újabb idők” legtragikusabb történelmi eseménye volt. A trianoni békediktátum mind a mai napig nagy hatással van Magyarország politikai és gazdasági életére. Egyszerűen a mai magyarság sorsára.

Trianon az ünnepeinkben és hétköznapjainkban is mindig jelen van, rombolóan ma is itt van. „A múltból nem kell ma már szólni! A jövőről kell beszélni!” – tanácsolják néhányan. Nem lehet és nem is szabad a jövőről szólni ha nem ismerjük a múlt összefüggéseit.

Azt szeretném elérni, hogy ne úgy nevezzék az Erdélyből haza látogató atyáinkfiát vagy leányát hogy: „AZ A ROMÁN!” Nem hiszem hogy ez akkora bűn volna. A bűn és a gyalázat az ami ma MAGYARORSZÁGON a napi sajtóban.

Azóta már gyalázatosabb dolog is megtörtént. 2004. December 5.-én!

Jó volna végre tudomásul venni mindazoknak akik ma a határontúli magyarságról negatívan gondolkodnak hogy ha még szerencsétlenebbül húzzák meg a trianoni határokat ma sok millió magyar kerülhetett volna hasonló sorsra. A „KIS-ANTANT” más határokat akart elérni TRIANONBAN! Nem rajtunk múltott...! Kiszolgáltatottak voltunk az éhes szomszédaink és a bűnös politikusok kénye kedvére.

Igazán nem szeretnék rosszmájú lenni de Szombathely – Debrecen – Szeged – Pécs is lehetett volna „HATÁRONTÚLI”! Íme itt egy korabeli térkép tervezet:

Ezek történelmi igazságok és nem nacionalista uszítások, nemzeti „demagógiák” mint azt néhányan állítják. Csakis a puszta tények és az végre, ennyi év után a napvilágra kell jutni! Ha Trianonról beszélünk **magyarságtudatunkról** szólnunk.¹

¹ Trianon árnyai. Előszó. (<http://hem.passagen.se/mih1/100.htm> részlet, szöveghű közlés – Letöltés: 2013. március 18.)

Igazából Magyarországon sem érdekli Trianon az embereket. Van egy érdekes információelméleti paradoxon: minél több az elérhető információ, annál kisebb az érdeklődés. Igazából Trianon nem egy konkrét történelmi esemény, hanem egy társadalmi frusztrációnak az eredménye, minden rossznak a neve, ami velünk történt. Nagyon keveseket érdekel Trianon, Trianon valami másnak a neve.²

A két idézet – az első egy véletlenszerűen talált honlapról, a másik egy pozsonyi magyar–szlovák történészvitáról származik – jól mutatja, hogy „Trianon” visszatérő motívumnak számít Magyarországon és környékén. Noha már lassan egy évszázada beszélnek, írnak, vitáznak, perlekednek róla, az érdeklődés, amely övezi, még ma sem lankad, sőt... A versailles-i kastély neve ugyanis egy olyan komplex kérdéskört jelöl, amelynek gyökereit valahol a modern nemzetképzés kezdetén, a 18. század végén és a 19. században kereshetjük³, következményeivel ma is szinte nap mint nap szembesülünk – mondhatni „bennünk élünk” –, és kisebb-nagyobb mértékben a közép-és kelet-európai régió szinte összes nemzetét érinti. Trianon a közép-európai nemzet- és államépítések évszázados folyamatának fontos állomása volt, amelyet már az első világháború előtt számos, egymást keresztező nemzeti törekvés bonyolított. A háborút lezáró békerendszer, amelynek a trianoni békeszerződés is a részét képezte, pedig csak tovább bonyolította az addig sem túl egyszerű helyzetet, noha a győztesek – legalábbis a deklarációk szintjén – a nemzeti önrendelkezés elve jegyében stabil és igazságos rendezésnek szánták. Ám a Magyarország számára elfogadhatatlan – mert igazságtalannak érzett – igazságtétel olyan labirintusba vezette a magyarokat és szomszédait, amelyből azóta sem sikerült kitalálni. A magyar–szomszéd érdekkülönbözőségek kuszaságát ráadásul tetézik a magyar társadalom megosztottságából fakadó „belső”, magyar–magyar nézeteltérések is. Ember legyen a talpán, aki kiismeri magát

² Ablonczy Balázs felszólalása a Pozsonyi Magyar Intézetben 2012. március 22-én megrendezett *Magyarország arcai, magyar–szlovák fórum a történelmi tudatról* nevű rendezvényen. Szlovák és magyar történészek találkozója Pozsonyban március 22-én. Psenák Ottó, watson.sk (http://watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1046:stretnutie-slovenskych-a-maarskych-historikov-22-marca-v-bratislave-szlovak-es-magyar-toerteneszek-talalkozoja-pozsonyban-marcius-22-en&catid=37:default – Letöltés: 2013. március 18.)

³ De akár egészen Mohácsig és a történelmi Magyarország három részre szakadásáig is visszamehetünk.

ebben a kettős útvesztőben: az itt élő népek igazságainak bábeli zűrzavarában és a magyar belviták között. Jelen szöveg ez utóbbival, a magyar–magyar „belvitákkal” foglalkozik néhány szempont alapján.⁴

1. Trianon a magyar közbeszédben

Ebben az írásban – amint az a magyar diskurzusban⁵ bevett – „Trianon” alatt nemcsak a szűken vett békeszerződést, hanem az egész kérdéskört értem, vagyis a történelmi Magyarország felbomlását és máig tartó következményeit (és részben az előzményeit) is ide számítva. Először azt fogom vizsgálni, hogy ki és hogyan beszél ma Magyarországon Trianonról, majd pedig arra keresem a válaszokat, hogyan lehet aktuális, és miért osztja meg a magyar társadalmat ez a több mint kilencven éves téma. Az alább ismertetendő álláspontok, vélemények csoportosítása kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy azokat gyakran nem lehet olyan pontosan elkülöníteni egymástól, ahogy én azt megkísérlem, a szakmai diskurzuson kívül pedig általában nem is artikulálódnak tisztán, és csak töredékesen, utalásokban nyilvánulnak meg.

⁴ Eredetileg egy nagyobb lélegzetű kutatáshoz kezdtem meg az anyaggyűjtést („Trianon a magyar közbeszédben és a történetírásban a rendszerváltás óta”), de nem volt lehetőségem az összegyűjtött anyag teljes és alapos feldolgozására. Jelen szöveg így csak az eredeti szándék *részleges* megvalósulásának tekinthető, bizonyos mértékű átfedésekkel a következő tanulmányommal: Zahorán Csaba: A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben. Történelmi Szemle (53.) 2011. 4. 591–613. Mivel a trianoni témakörnek hatalmas az irodalma (amelyen belül különösen nagy sebességgel gyarapszik a szűken vett szakirodalomba nem tartozó munkák száma), ezért a jegyzetekben csak azokat a szövegeket tüntettem fel, amelyekre az írás során közvetlenül is támaszkodtam. Ezeken felül eszmefuttatásom elsősorban a *Históriában*, *Rubiconban*, *Trianoni Szemlében*, *Nagy Magyarországon*, *Népszabadságban*, *Magyar Nemzetben*, *Magyar Hírlapban*, *Heti Válaszban*, *Heti Világgazdaságban*, *Mozgó Világban*, a *Hírszerzőn* és az *index.hun* megjelent cikkekre épül. Hasznos bibliográfiai áttekintést ad az ezredfordulóig Szidiropulosz Archimédész: Trianon utóélete. Válogatás a magyar nyelvű irodalom bibliográfiájából 1920–2000. XX. Század Intézet, 2002.; újabban, magyar–szlovák viszonylatban lásd Vörös László: A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918–1920 közötti események megjelenítése a magyar és szlovák történetírásban. Limes (24.) 2011. 1. 5–43.

⁵ Jelen vizsgálat elsősorban a *magyarországi* közbeszédre irányul.

Felülről diktált egyszólamúság – a Horthy-korszaktól a rendszerváltásig

Trianon már a Horthy-korszak elejétől rendkívül fontos téma volt. A Magyarországon 1919-ben hatalomra jutó régi-új elitek ugyanis a Trianon elutasítására épülő sérelmi diskurzusból merítették legitimitációjukat. Rendszerük társadalmi bázisát egyrészt a trianoni sérelem külpolitikai vonatkozása segítségével kívánták biztosítani – a külső ellenségekkel szemben nemzeti egységre van szükség –, másrészt belpolitikai, ideológiai kérdéssé is tették a Trianonhoz való viszonyulást – azáltal, hogy a baloldalt okolták a történelmi Magyarország felbomlásáért. A bűnbakképzés, vagyis a felelősség áthárítása azonban önbecsapással is járt. Ahelyett, hogy a Horthy-korszak magyar elitje őszintén szembenézett volna az összeomláshoz vezető, komplex belső okokkal – a háború előtti szociális, politikai feszültségekkel (földkérdés, dzsentri- és zsidókérdés stb.⁶) és a nemzetiségi politikával (a magyar nemzetállam építése a soknemzetiségű Kárpát-medencében) – csak a külső okra, azaz a háborús vereségre, valamint az ellenségképek megkonstruálására koncentrált. Az 1918–1920 közötti történések konzervatív – a trianoni sokkal és frusztrációval is súlyosbított – értelmezése viszonylag egyszerű, és a német tördöfés-elmélettel rokonítható. A történelmi Magyarország összeomlása (feldarabolása) mögött elsősorban a magyarországi szabadkőműves-radikális elemek aknamunkáját és az 1918 ősze után hatalomra került polgári-radikális, szociáldemokrata, majd kommunista irányzatok kudarcos politikáját, valamint a nemzetiségi izgatók és ügynökök, illetve a magyarellenes külső erők (a szomszédos irredenta mozgalmak és a nagyhatalmak) együttes ténykedését látja.⁷ Ez a magyarázat a magyar társadalom – a korban egyébként általánosnak számító – lázas nacionalizmusára épített, tudatosan vagy önkéntelenül figyelmen kívül hagyta az említett belső okokat, és az új helyzetre a revíziót kínálta egyetlen válaszként. A revizionizmust egyfajta hivatalos ideológia szintjére emelő magyar politikai elit magáévá tette ezt a narratívát, így Trianonhoz – egészen a második világ-

⁶ Lásd Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 68–86.

⁷ E szemlélettel kapcsolatban lásd pl. Tormay Cécile *Bujdosó könyv* c. regényét (Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009.), újabban pedig Koltay Gábor *Velünk élő Trianon* c. filmsorozatot (2004) és könyvét uő: *Velünk élő Trianon*. Egy film története. Szabad Tér, 2005.; valamint Raffay Ernő írásait – pl. *Trianon titkai*. Tornado Damenija, Budapest, 1990.; *Szabadkőművesek Trianon előtt*. Kárpátia Stúdió Kft., Budapest, 2010.

háború végéig – szinte csak a kurzus által elvárt és sulykolt teljes elutasítással lehetett viszonyulni. A revizionizmus az egész korszakban mintegy virtuálisan életben tartotta a történelmi Magyar Királyság idealizált, már-már mitizált képét,⁸ hogy előbb vagy utóbb a valóságban is újjáteremthesse az 1918 előtti államot. Igaz, Trianonra azért születtek más válaszok is, ám a régió népeinek összefogását, kiegyezését hirdetőik nagyobb része is elengedhetetlennek tartotta az önrendelkezés elvének következetes érvényesítését, vagyis legalább a részleges (etnikai alapú) határrevíziót. Kivételt csupán a kommunista internacionalizmus alternatívája jelentett, vagyis hogy az igazságos, osztályok nélküli világban a nemzeti ellentétek saját maguktól eltűnnek. Ezeknek az elképzeléseknek azonban csak kevés híve volt a két világháború közötti időszakban.

A trianoni diskurzus fokozatosan ebben a formában gyökeresedett meg a korabeli közgondolkodásban, kialakítva a nemzeti-konzervatív („jobboldali”) viszonyulás tartósnak bizonyuló kereteit, saját történelemszemlélettel, az abba illő kérdésekkel és válaszokkal, következtetésekkel és érvekkel. A felülről buzgón támogatott-építgetett dacos elutasításnak, önsajnálatnak és a revízióban való hitnek köszönhetően így a két világháború között nem történt meg a trauma valódi, vagyis önreflektív feldolgozása, még kevésbé meghaladása. Sőt, az elitek revizionizmus márkájú iránytűje nemhogy kivezette volna a magyarságot Trianon útvesztőjéből, hanem egy újabb háborús vereség zsákutcájába csalta. És mivel a második világháború után a témát tabusították, majd mellőzték, a továbblépésre később sem nyílt lehetőség. A jobboldali diskurzus így nem újulhatott meg, és továbbra is bolyong a trianoni labirintusban, megterhelve a Horthy-korszak ideológiájával és legendáival. Elemeinek és toposzainak jó része pedig időközben beépült a magyar kollektív tudatba, és ezek mindmáig nagymértékben befolyásolják a társadalom „jobboldali” értékrendet valló szegmensének vélekedését.

A második világháború, pontosabban az 1947-ben megkötött párizsi békeszerződés és a kommunista berendezkedés után gyakorlatilag megfordult a helyzet, legalábbis a felszínen.⁹ Trianon és a Magyarországon kívüli magyar kisebbségek kérdése eleinte tabuvá vált, ami ugyan idővel lassan felengedett, de az államszocialista időszak hivatalos történelemszemlélete sokáig csak egyetlen „legitim” narratívát engedett megfogalmazni a témáról. Ez a háború

⁸ Erre szolgált a Szent István-i gondolat (állameszme) is.

⁹ Somlai Katalin: Trianon a marxista történetírásban. *Limes* (15.) 2002. 2. 51–61.

előtti baloldal nézeteiből indult ki, az internacionalizmusból és a nemzeti kérdés meghaladásának ideológiájából, valamint a heves magyar nacionalizmus visszaszorításának igényéből és az aktuális hatalmi viszonyokból. A Horthy-korszak értelmezéséhez hasonlóan ez a magyarázat szintén meglehetősen leegyszerűsített, de a korábbival teljesen ellentétes volt: a felelős ezúttal elsősorban a történelmi magyar elitek szűklátókörű nacionalizmusa, a dualista rendszer elhibázott nemzetiségpolitikája lett; a bűnbakképzés tehát itt is működött. Ebben a kontextusban minden, a nemzeti eszme által befolyásolt megközelítés gyanússá – nacionalistává, revizionistává, irredentává (és ekképp potenciálisan antiszemitává is) – és kerülendővé vált. A baloldalon fokozatosan rögzült ez a féloldalas, ideologikus megközelítés, amely a nemzeti kérdésre csak doktriner válaszokat vagy az amnézia „alternatíváját” kínálta fel. A szabad véleménycsere (közvita) ismét elmaradt, így nem csoda, hogy Trianon labirintusából a pártállami időszakban sem sikerült megtalálni a kiutat. Ám az a körülmény, hogy a „denacionalizált” magyar közbeszédben továbbra is csak korlátozottan jelenhetett meg Trianon és a nemzeti kérdés, egyre nagyobb feszültséget generált, még a béketábor látszólagos nyugalma ellenére is. Egyrészt azért, mert az 1945 előtti – és a közgondolkodást „csendben” még mindig befolyásoló – nacionalista értelmezés és a felülről sulykolt, hivatalos internacionalista magyarázat között túl nagy volt az ellentmondás, másrészt pedig azért, mert a szocialista rendszernek – ígérete ellenére – mégsem sikerült megoldania a nemzeti problémákat. Sőt, átmenetileg enyhébb időszakok után Csehszlovákiában, de különösen Romániában egyaránt romlani kezdtek a magyarság kilátásai; a szomszédos nemzetállam-építési és modernizációs folyamatok szemlátomást egyre inkább a magyarok rovására érvényesültek. Noha a nyolcvanas évek végére ez a feszültség már a hazai közbeszédben is érezhetővé vált, teljesen csak a politikai rendszerváltást követően törhetett a felszínre. Ugyanakkor a nemzeti kérdés mellőzésének pozitív hozadéka is volt: Trianon kikerülhetett a korábban egyeduralkodó, érzelmektől és pátosztól fűtött, nemritkán hisztérikusan nacionalista megközelítés csapdájából, és fokozatosan megkezdődhetett az egész kérdéskör józan tanulmányozása. Erre ugyan még sokáig csak a tudomány berkein belül kerülhetett sor, ám pl. Ormos Mária, L. Nagy Zsuzsa munkássága¹⁰ megalapozhatta Trianon okainak és következményei-

¹⁰ Legfontosabb kapcsolódó műveik: L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965., illetve Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

nek kritikai szemléletű feltárását. Ennek eredményeképpen lassan létrejött a magyar történészszakmában ma is mérvadónak („fősodornak”) számító nézőpont, amely egyaránt számot vet a történelmi Magyarország sorsát megpecsételő külső körülményekkel (a világháborús vereséggel és a kedvezőtlen nemzetközi helyzettel) és az országot feszegető belső problémákkal (a rosszul kezelt nemzetiségi kérdéssel és a többi megoldatlan társadalmi nehézséggel), mindezt a megfelelő kontextusba (a soknemzetiségű államalakulatok nemzetállamokra való felbomlásának folyamatába) helyezve.

Egy hosszúra nyúlt vita – Trianon a politikai rendszerváltás után

Talán a fenti rövid összefoglalásból is kitűnt, hogy a magyar társadalom a trianoni békeszerződést követő hetven év alatt miért nem tudta feldolgozni a történelmi Magyarország felbomlását. A Horthy-korszakban az elit ezt valójában nem is akarta, hiszen az az új rendezés elfogadását, a Trianonba való „beleenyugvást” és a revízió feladását jelentette volna, az államszocialista időszakban pedig az új elit egy tévesnek bizonyult „stratégiától” – a probléma ignorálásától – várta a megoldást. Mivel a feldolgozás elmaradása nemcsak a Trianonhoz való viszonyulás átideologizáltságából, hanem a két politikai rendszer jellegéből is következett, csak az 1989-90-es politikai rendszerváltástól lehetett lényeges változást remélni. Az alábbiakban arra térek ki, hogy ez mindmáig miért csak felemás eredménnyel járt.

Pedig a liberális demokrácia kiépülése valóban egyedülálló esélyt adott arra, hogy a korábban egyeduralkodó, a történelemszemlélet alakítását és az emlékezetpolitikát monopolizáló elitek által sugallt, illetve engedélyezett Trianonmagyarázatokon túl új, alternatív elbeszélések is megjelenhessenek, és az immár szabad vitából kirajzolódjon a továbblépés iránya. A gyorsan kibontakozó és gyakorlatilag napjainkig tartó vita (vagy álláspontok rivalizálása)¹¹ egyre nagyobb teret nyert mind a közbeszédben, mind pedig a történeti diskurzusban. Viszonylag jól kivehető belőle az a két markáns szemléletű irányzat, amelyek között nyílt rivalizálás folyik a domináns szerepért a történetíráson belül. Az egyiket a professzionális történettudomány elismert művelői alkotják – a témával közvetlenül elsősorban Romsics Ignác, Szarka László, Zeidler Miklós,

¹¹ Vö.: Pók Attila: Miért nem volt történészvita a rendszerváltás utáni Magyarországon? In: uő: A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők a huszadik századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 307–308.

Ablonczy Balázs és Salamon Konrád foglalkoznak –, munkásságukat¹² pedig a Kádár-korszakban kialakult, de ideológiailag nem meghatározott és később is tovább finomodó „kritikai” szemlélet jellemzi. A másik csoport többnyire a „hagyományos”, nemzeti megközelítést alkalmazza, Trianon-narratívája sok tekintetben emlékeztet a Horthy-korszak „sérelemi” diskurzusára, vagy egyenesen azt eleveníti fel; nevesebb képviselői például Raffay Ernő vagy Popély Gyula.¹³ Az előbbi irányzat – szakmai teljesítményének és intézményi beágyazottságának köszönhetően – a politikai rendszerváltás után is megőrizte „mértékadó” szerepét, megakadályozva, hogy az inga ismét visszalengjen a nacionalista irányba. Pozícióit ugyan a „sérelemi” irányzat fáradhatatlanul ostromolja, ám mivel egészen a 2000-es évek végéig nem járt sikerrel, kudarcát saját intézményeinek létrehozásával és működtetésével próbálja meg ellensúlyozni.¹⁴ Bár rendszeres e két megközelítés ideológiai (mi több, pártpo-

¹² Ide vágó legfontosabb műveik: Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.; uő: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.; uő (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.; Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram, Pozsony, 1995., uő: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Ister, Budapest, 1998.; Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram, Pozsony, 2009.; uő: (szerk.): Trianon. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.; Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. Jaffa Kiadó, Budapest, 2010., uő: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kalligram, Pozsony, 2011.; Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004., uő: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. PhD értekezés, Jyvaszkylan, 2012, kézirat, 432.; Salamon Konrád: Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Korona Kiadó, Budapest, 2001.; Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.

¹³ Lásd pl. Raffay Ernő említett munkáit (5. j.), valamint Popély Gyula: Felvidék 1914–1920. Magyar Napló Kiadó, 2010.; továbbá a *Trianoni Szemle* és a *Nagy-Magyarország* c. lapok egyes írásait, illetve pl.: Raffay Ernő–Szidiropulosz Archimédész (szerk.): Trianon átírta Európát. Trianon Kutatóintézet–Kairosz Kiadó, 2008.

¹⁴ A *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* nevű folyóiratok mellett meg kell említeni a *Trianon Társaságot* (<http://triantontarsasag.info/index.html>) és a 2007-ben létrehozott *Trianon Kutatóintézetet*, de egyes elemeiben a sérelemi szemléletet jeleníti meg a 2004-ben megnyílt várpalotai *Trianon Múzeum* is (<http://www.trianonmuzeum.hu/>). A „trianoni szubkultúrához” kötődnek még pl. az olyan lapok is, mint a *Karpatia* vagy a *Barikád*. Erről lásd még Gyáni Gábor: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle* (54.) 2012. 3. 363.

litikai) címkézése, ez nem állja meg a helyét. Egyes – igaz, nem csekély számú – példákat leszámítva a „sérelmi” szemléletet nem lehet sommásan „revizionistának” vagy „irredentának” bélyegezni, és még tévesebb a „kritikai” megközelítés „(poszt)kommunistaként” való beállítása (noha az előbbi szinte kizárólag „jobboldaliak” képviselik, a „kritikai” fősodorhoz tartozó történészeket nem lehet „baloldaliként” elkönyvelni). Annál nagyobbak viszont a szakmai jellegű különbségek: míg a „kritikai” irányzat kerüli az etnocentrizmust, többnyire kellő önreflexióval és nemzetközi kitekintéssel rendelkezik, a „sérelmi” irányzat egyik jellemző ismérve a nemzeti nézőpont dominanciája, valamint az ebből következő nemzeti elfogultság és a kettős mérce használata.¹⁵ Úgy tűnik, hogy a két csoport eredményei is mások: a „kritikai” megközelítés Trianon tanulmányozása révén a történetek megértése és ezáltal a trauma fokozatos feldolgozása (és árnyalt bemutatása) felé halad, miközben a „sérelmi” szemlélet „igazságkeresése” ellenségképek kreálásához vagy újjáteremtéséhez, végeredményben pedig a trauma életben tartásához vezet. Ugyanakkor a vita célja szemlátomást nem is a másik „meggyőzése” vagy valamilyen közös vélemény kialakítása, hanem sokkal inkább a történettudomány „fősodrának” uralása. A tét nagy, hiszen ez – az intézmények ellenőrzésén túl – jelentős befolyást biztosít a szakmai berkeken kívüli közgondolkodás, identitásépítés és emlékezetpolitika vonatkozásában is, vagyis meghatározza a jövő nemzedékek történeti tudatát.¹⁶

Ami a tágabban értelmezett közbeszédet illeti, itt az esélyek valamivel kiegyenlítettebbek. Mind a mérvadó „kritikai”, mind pedig a „sérelmi” irányzatnak egyszerre kell túlharsognia a dilettánsok és önjelölt történészek által okozott hangzavart, és megküzdnie nemcsak az egyes – jobb- vagy baloldali – átideologizált értelmezésekkel és mítoszokkal, hanem a korábbi évtizedek során jócskán „denacionalizált” (vagy akár úgy is mondhatjuk, hogy nemzet-tudatában meggyengült) népesség viszonylagos közönyével is. Míg az első két

¹⁵ Erről lásd Zahorán Csaba: A Trianon-jelenség... i. m. 595–597., illetve Szarka László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. *Történelmi Szemle* (54.) 2012. 3. 469–490.

¹⁶ Érdemes megemlíteni az Egyezünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszokról, tévhitekről. c., kötetet (szerk.: Lőrinc László, Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2010), amely elsősorban (de nem csak) a történelemtanárokat próbálja elérni. Egy még újabb kezdeményezés pedig az interneten próbálja közérthető módon cáfolni a különféle népszerű történelmi mítoszokat, koholmányokat és városi legendákat: <http://tenyleg.com/>

akadály viszonylag egyértelmű, ez utóbbira talán ráfér egy kis pontosítás. A kilencvenes évek elején a magyar társadalom részéről ugyan volt bizonyos érdeklődés és nyitottság a trianoni (és nemzeti) kérdéskör iránt, annak nacionalista taglalására azonban már jóval kevésbé volt fogékony, mint ahogy azt a „séreلمي” diskurzust művelők – beleértve a politikusokat is – remélték (és megkockáztatom, hogy ez ma is így van). Ehhez az érdektelenséghez – amely a témával kapcsolatos ismerethiányban is tükröződik¹⁷ – hozzájárul a globalizációval terjedő fogyasztói életmód is. Mivel Trianon minden egyes évvel távolodik a jelen valóságától, és legfeljebb csak áttételesen befolyásolja a hétköznapiakat (például az egyre inkább eltűnő utazási korlátozások révén), így csak egyes alkalmakkor (például bizonyos évfordulókon) irányul rá a történelemmel nem foglalkozó emberek figyelme. Igaz, az értelmiség, a közéleti (politikai és kulturális) elitek számára változatlanul fontos a téma, de még közülük is sokakat hidegen hagy, hiszen más – például szociális, környezetvédelmi vagy emberjogi – kérdések jobban érdeklik őket (noha Trianonnak ilyen vetületei és olvasatai is vannak), vagy az 1945 utáni reflexeknek megfelelően a magyar nacionalizmus (és említett kísérőjelenségei) veszélyes, ezért kerülendő megnyilvánulásának tartják. Vagy csak egyszerűen unják a „trianoni nyavajgást”, értelmetlen és meddő önsajnálatnak tartják az ezzel kapcsolatos ügyek felemlegetését.

A rendszerváltással párhuzamosan így ebben a kocsnyás közegben újult ki a vita Trianonról, amely során a diskurzust kétségkívül átszínezték a „séreلمي” („nemzeti radikális”) megközelítést képviselők, „áttörésük” azonban itt sem következett be. Igaz, a kép sokkal vegyesebb lett, mint a történetíráson belül. Ez részben annak is köszönhető, hogy a „séreلمي” szemlélet művelői alkalmassint jobban meg tudják szólítani a szélesebb közönséget, mint a „kritikai” irányzathoz tartozók, közérthetőbb és tetszetősebb magyarázataik pedig népszerűbbek, mint az utóbbiak – gyakran kellemetlen és ellentmondásos kérdésekre is rámutató – munkái.¹⁸ Másrészt a „séreلمي” szemlélet ugyan visszaszorult az általa (újja-) teremtett „trianoni szubkultúrába”, azon belül viszont szabadon érvényesülhetett, és valóságos virágzásnak indulhatott („Trianon-

¹⁷ Lásd pl. Várhelyi Mária: Ismeretek és vélemények a magyar történelemről. Trianon. In: uő: Csalóka emlékezet. A 20. század történelme a magyar közgondolkodásban. Kalligram, Pozsony, 2007. 76–84., újabban uő: A huszonévesek és Trianon. Élet és Irodalom (55.) 2011. 22.

¹⁸ Lásd a Szakály István rendezte A Trianon szindróma c. film (2006) és Koltay Gábor említett filmsorozatának ismertsége közötti különbséget.

folklór”).¹⁹ A különféle nemzeti ünnepeken és a békeszerződés évfordulóin rendszeressé váltak a nemzeti-nacionalista vagy irredenta szimbolikát (a történelmi Magyarországot ábrázoló plakátokat, Árpád-sávós zászlókat, irredenta kitűzőket stb.) használó szélsőjobboldali politikai csoportok felvonulásai, a könyvpiacra megjelentek a magyar sérelmeket (de csak azokat) gyakran patetikusan és általában egyoldalúan ismertető kiadványok, akár az 1945 előtti új kiadásai, akár vadonatúj művek. Sőt, kifejezetten „nemzeti jellegű” üzletek is nyíltak, amelyekben az antiszemita ponyva, az alternatív (vagy „igazi”) magyar őstörténetet (pl. a „sumér–magyar” rokonságot) bemutató, illetve a napjaink alattomos magyarellenes és/vagy globális összeesküvéseit leleplező írások mellett nemzeti témájú kitűzők, matricák, ruházat (tarsolylemezek, pólók, pulóverek), térképek stb. tömkelege is kapható. Ez a szubkultúra a politikai rendszerváltást követő első 10-15 évben viszonylag korlátozott hatással, mintegy önmagába zárva létezett. A közbeszédben és köztereken csak időnként – igaz, akkor annál látványosabban – jelent meg, mindazonáltal folyamatosan a „sérelemi” irányzat stabil háttérként működött. A 2000-es évek közepe óta azonban – egy általános jobbrtolódási trenddel párhuzamosan – a trianoni szubkultúra falain kívül is egyre nagyobb teret hódít ez a szemlélet, amit a „sérelemi” diskurzus említett intézményesülése és növekvő befolyása is tanúsít. Trianon és a határon túli magyarság témája immár legitimnek számít a közbeszéd szinte teljes spektrumán, de a térhódítás akár szó szerint is érthető, hiszen Magyarország-szerte szaporodnak a trianoni békeszerződést felidéző köztéri emlékművek.²⁰ A kérdés az, hogy ez, a közbeszédben jól érzékelhető folyamat milyen mélyen érinti a magyar társadalmat és a közgondolkodást. Mennyire tekinthető csak átmeneti hullámnak, tényleges ismeretek és valódi azonosulás nélküli múltó divatnak (a fiatalok esetében egyfajta lázadásnak, egyéb szubkultúrákhoz hasonlóan), amellyel a témának a szakmai műhelyekben zajló – és az oktatáson és a médián keresztül szintén érvényesülő – feldolgozása eredményesen veszi fel a versenyt. Erre viszont csak a jövő tud válasszal

¹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Feischmidt Margit: Trianon mint kulturális kód. A nacionalista szubkultúrák identitásipara és társadalmi hatásai. Előadás a „Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és a szlovák kollektív emlékezetben 1918–2010” konferencián, Érsekújvár, 2010. június 24-25. (Az előadás vázlata a szerző birtokában, amiért köszönet illeti Feischmidt Margitot.)

²⁰ E folyamat kezdeti szakaszáról lásd Boros Géza: Trianon köztéri revíziója. *Mozgó Világ* (29.) 2003. 2. 3–21.

szolgálni. A további fejlemények mindenesetre nagyban függnék a politikai helyzet alakulásától – például a nacionalista és nemzeti retorikát használó pártok népszerűségétől – és a gazdasági-társadalmi folyamatoktól.²¹

Ezzel elérkeztünk a rendszerváltás óta tartó Trianon-vita eddigi eredménytelenségének egyik – szerintem központi – okához. Mégpedig ahhoz, hogy a magyar közbeszédet Trianon tekintetében is reménytelenül összezavarják a korábbi törésvonalak mentén folytatott, végeláthatatlan és gyakran öncélúnak tűnő viták, amelyek gyakran inkább magukról az elitekről és érdekeikről szólnak, mintsem a kérdésről. E vitákban a Trianonnak nevezett jelenséghalmaz is lényeges viszonyítási ponttá vált, amelyet az elitcsoportok az utóbbi húszegynéhány év során folyamatosan instrumentalizálnak, különösen külpolitikai, nemzeti és emlékezetpolitikai ügyek formájában. Teszik mindezt gyakran rövid távú érdekek mentén és gátlások nélkül. A rendszerváltás utáni magyarországi jobboldal, vagyis a konzervatív-keresztény-nemzeti pártok²² és híveik számára Trianon egyszerre jelent fontos identitásképző elemet²³ és politikai törzstémát, amelyek segítségével bármikor látványosan megkülönböztethetik magukat a nemzeti érdekeket – szerintük – rendre figyelmen kívül hagyó (vulgárisan: eláruló) erőktől, és amelyeket sikerrel használhatnak a belpolitikában is.²⁴ Tulajdonképpen ugyanígy járnak el a jobboldal populista és szélsőséges csoportosulásai²⁵ is, azzal a lényeges különbséggel, hogy ezt jóval primitívebb

²¹ Ezzel kapcsolatban lásd még Ablonczy Balázs Trianon-legendák c. könyvének utolsó fejezetét. Külső szempontból lásd Roman Holec: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről. Fórum Társadalomtudományi Szemle (13.) 2011. 4. 109–132.

²² A 2000-es évek végéig a Magyar Demokrata Fórum és a Kereszténydemokrata Néppárt, a kilencvenes évek második felétől a Fidesz – Magyar Polgári Párt.

²³ Lásd Feischmidt Margit hivatkozott kutatásait (19. j.).

²⁴ Bővebben lásd Romsics Gergely: Trianon a Házban. A Trianon-fogalom megjelenése és funkciói a pártok diskurzusaiban az első három parlamenti ciklus idején (1990–2002). In: Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.): Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006. 35–52. A kettős állampolgárságról szóló 2004. december 5-i népszavazásból is tisztán (párt)politikai ütközet lett, nemzetpolitikai baklövésbe torkollva, amelynek hatását később már Trianonhoz is mérték: A második Trianon tanulságai. kitekinto.hu (http://kitekinto.hu/karpat-medence/2009/12/07/a_masodik_trianon_tanulsagai - Letöltés: 2013. március 18.). A nemzeti kérdés és Trianon instrumentalizálására lásd pl.: Kövér László–Veress László: Mi lesz belőlünk, magyarokból? Magyar Nemzet 2010. június 4. 6.

²⁵ A kilencvenes években az MDF jobbszárnyából kialakuló Magyar Igazság és Élet Pártja és a Független Kisgazdapárt, a 2000-es évek második felétől pedig a Jobbik Magyarországért Mozgalom és számos kisebb-nagyobb csoportosulás.

formában teszik, és sokkal messzebb is mennek. Mindhárom említett területen folytatott klasszikus sérelmi diskurzusukban nemzeti traumaként kezelik a trianoni kérdéskört, amely itt még hangsúlyosabb szerepet tölt be a közösségépítésben („Magyar az, akinek fáj Trianon”²⁶), esetenként nyíltan irredenta kicsengéssel.²⁷ A szélsőséges nacionalizmus füstje azonban egyelőre mindig nagyobbban bizonyult a lángjánál, az ilyen retorikát alkalmazó erők idővel rendre kifulladásra vagy elkoptak. Ezzel szemben Trianon és a nemzeti kérdés így módon történő instrumentalizálását joggal bírálják és utasítják el a magyar baloldali és liberális pártok,²⁸ illetve a hozzájuk kötődő értelmiségiek, magával a témával azonban már nem igazán tudnak mit kezdeni. Mintegy a múltból megörökölt zavarodottsággal meglehetősen ellentmondásosan viszonyulnak hozzá: vagy inkább kerülnek, vagy reflexszerű, doktriner elutasítással reagálnak minden Trianonnal kapcsolatos felvetésre.²⁹ Egy-egy nemzeti témát ugyan néha „balról” is felvállalnak, ám e többnyire bátortalan, a politikai közbeszéd vulgáris hangzavarában túlságosan árnyalt vagy nem igazán meggyőző próbálkozások nem vehetik fel a versenyt még a jobbközép retorikájával sem.³⁰ Ebben az átpolitizált közegben a konstruktív vitát nagyon nehe-

²⁶ Szigethy Márton: „Magyar az, akinek fáj Trianon.” Szebb jövő. (<http://szebbjovo.hu/node/3058> – Letöltés: 2013. március 18.)

²⁷ Lásd pl. Csurka István 2000. június 4-i beszédét a Hősök terén. mandiner.hu (http://mandiner.hu/cikk/20120204_csurka_2000_junius_4_i_beszede_a_hosok_teren – Letöltés: 2013. március 18.) A Jobbik Trianon-diskurzusával kapcsolatban lásd a párt honlapját: <http://jobbik.hu/search/node/Trianon>

²⁸ A Magyar Szocialista Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége, újabban pedig a Lehet Más a Politika.

²⁹ Erre példa: Bauer Tamás: Különvélemény jeles napokon. galamus.hu (http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=72861:kueloenvelemeny-jeles-napokon&catid=9:vendegek&Itemid=66 - Letöltés: 2013. március 18.). Vö.: Eörsi Máttyás: Az érzelemmentesség iskolája – Bauer Tamás írásához. galamus.hu (http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=72933:az-erzelemmentesség-iskolaja-bauer-tamas-irasahoz&catid=9:vendegek&Itemid=66 - Letöltés: 2013. március 18.)

³⁰ Lásd pl. az MSZP 2013. eleji erdélyi látogatását: Elemzés az MSZP nemzetstratégiai programjának margójára. Mensura Transylvanica (http://mensura.ro/iras/elemzes_az_mszp_nemzetstrategiai_programjanak_margojara – Letöltés: 2013. március 18.), illetve Több pénzt adna a határöntúliaknak az MSZP. Népszabadság (http://nol.hu/belfold/tobb_penzt_adna_a_hatarontuliaknak_az_lmp – Letöltés: 2013. március 18.), vagy legújabban – a vajdasági magyarellenés atrocitások kapcsán – lásd Tamás Gáspár Miklós: Levél a szerb miniszterelnöknek. Népszabadság (http://nol.hu/velemeney/20130308-level_a_szerb_miniszterelnoknek – Letöltés: 2013. március 18.)

zíti, hogy – ha a politikai érdekeket félre is tesszük – az évtizedek alatt rögzült, megmerevedett álláspontok miatt a párbeszéd inkább az egymás mellett (vagy ellen) való elbeszélésre emlékeztet. A különböző vélemények könnyen zárt rendszerekké, már-már külön világokká állnak össze, amelyek között szinte már nem is lehetséges az érdemi kommunikáció – ha egyáltalán történik rá kísérlet. A magyar közbeszédre és vitakultúrára jellemző, hogy az eltérő véleményeket az egyes irányzatok fanatikus hívei kevésbé képesek tolerálni, és rendre sommás és totális módon értékelik azokat (így lesz a vitapartnerből „nemzetidegen” vagy „fasiszta”), híven a korábbi – diktatórikus vagy autoriter – rezsimekben kialakult mentalitáshoz. Így nem csoda, hogy a vita tárgya – Trianon feldolgozása – gyakran teljesen elsikkad. Van tehát hova fejlődni.

Bizonytalan egyensúly – Trianon a 2010-es évek elején

A magyarok Trianonhoz való viszonyulása tehát a legkevésbé sem tekinthető egységesnek,³¹ eltérően az 1920 és 1990 közötti időszakok mesterséges – és csak a felszínen érvényesülő – egyszínűségétől. Épp ezért rendkívül nehéz meghatározni egy „magyar” vagy legalább „magyarországi” álláspontot is. A közbeszéd zöme és az 1990 óta hivatalban lévő kormányok politikája valahol a két korábbi – a második világháború előtti és utáni – véglet között mozog, egyszer az egyikhez, máskor a másikhoz kerül közelebb. A trianoni kérdés megítélése a mai magyar közbeszédben egyértelműen „nemzetibb”, mint 1945 után: Trianon mint „nemzeti katasztrófa” van jelen a történelemoktatásban, gyakran ugyanígy utalnak rá a közbeszédben, a határon túli magyarság alakjában pedig rendszeresen jelenik meg a magyar külpolitikában is. Ám a téma felidézése és politikai súlya korántsem éri el azt a mértéket és intenzitást, mint a Horthy-korszakban. Nem egységes ennek a bizonytalan köztes állapotnak a megítélése sem: számos kritika éri azok részéről, akiknek ez már túl sok, mert túlságosan „nacionalistának” tartják (vagyis elsősorban a baloldal és a liberálisok részéről), vagy azokról, akiknek még mindig nem elég „nemzeti” (a szélső-jobboldalról). Ez az ingatag egyensúly a rendszerváltás óta eltelt húszegynéhány éves időszak eredménye, amely során a diskurzus folyamatosan, újabb és újabb

³¹ Még ha külföldről gyakran annak is tűnik. Magyarországon kívülről – különösen a szomszédos országokból – ugyanis nem látszanak az árnyalatok, hanem csak az a tény, hogy a magyar köztudatban még ma is igazságtalanságként van jelen a trianoni békeszerződés.

elemekkel bővülve alakult, így idővel tovább is módosulhat, mint ahogy az utóbbi években kétségkívül megfigyelhető bizonyos „jobbratolódás”.³² A Trianonhoz való aktuális viszonyulás ellentmondásosságát kiválóan szemlélteti a 2010-ben elfogadott, a „nemzeti összetartozás napjáról” rendelkező törvény és pedagógiai háttéranyaga.³³ Ezek a szövegek, különösen a háttéranyag (amely önmagában is megérne egy alaposabb elemzést) figyelemre méltó egyvelegét alkotják a történetek feldolgozására való dicséretes törekvésnek és a sérelmi diskurzusnak, annak jellegzetes elemeivel (hiányos önreflexió, pátosz, önsajnálát stb.). Nem csoda, hogy számos megalapozott bírálat érte a törvényt és a hozzá kapcsolódó írásokat; mégis, azok hiányosságain túllépve az egész kezdeményezés úgy is értékelhető, mint egy kormányzati kísérlet Trianon „jó” irányban történő tematizálására. Azzal, hogy összekapcsolja és intézményesíti a Trianon-jelenség két, talán legfontosabb összetevőjét – a történelmi Magyarország felbomlását szentesítő békeszerződés aláírásának évfordulóját és a határon túli magyar közösségekkel való szolidaritás vállalását –, egyúttal talán a kérdés méregfogát is segít kihúzni. Hiszen nem a „nemzeti szétszakítotttságra”, hanem az összetartozásra, közösségépítésre helyezi a hangsúlyt, és a sorscapáson való kesergés helyett a továbblépésre ösztönöz, legalábbis a kormányzati szándék szerint. Remélhetőleg a gyakorlatban is ez a szellemiség fog érvényesülni, noha egyelőre gyakran a hagyományos „sérelmi” – vagy egyenesen nacionalista – szemlélet uralja a megemlékezéseket, amelyekre esetenként szélsőséges csoportok is rátelepszeneek.³⁴

³² Gyáni Gábor: Nemzet... i. m. 363.

³³ A nemzeti összetartozás napja. Pedagógiai háttéranyag. Készült a Nemzeti Erőforrás Minisztérium megbízásából az Oktatókutató és Fejlesztő Intézetben. 2011. május. (<http://www.kormany.hu/download/o/cd/30000/A%20nemzeti%20%C3%B6sszetartoz%C3%A1s%20napja.pdf> – Letöltés: 2012. június 22.)

³⁴ Lőrinc László: Mit kezdünk a Nemzeti Összetartozás Napjával? Mi segít és mi nem? Történelem-tanárok Egylete (<http://www.tte.hu/tte/morzsak/7493-lrinc-laszlo-mit-kezduenk-a-nemzeti-osszetartozas-napjaval> – Letöltés: 2013. március 18.), ill. Mire hergelik az ifjúságot a „nemzeti összetartozás” napján? Stop.hu (<http://stop.hu/belfold/mire-hergelik-az-ifjusagot-a-nemzeti-osszetartozas-napjan/1047644/?lstoparts=o> – Letöltés: 2013. március 18.), ill. Így gondoljuk a Trianon traumánkat. Dotoho.blog.hu (http://dotoho.blog.hu/2013/06/18/igy_gondozzuk_a_trianon_traumankat – Letöltés: 2013. június 19.)

2. A magyar Trianon-trauma okai

A következőkben megpróbálom áttekinteni azokat az okokat, amelyek miatt a magyar társadalom mindmáig nem tudta megfelelő módon feldolgozni Trianont, így az ma is aktuális problémaként („traumaként”³⁵) jelenhet meg a magyar történetírásban és a közbeszédben.³⁶ Azokat a legfontosabb sérelmeket veszem itt sorra és próbálom megérteni, amelyek ismerete nélkül nem is lehet megérteni az egész Trianon-jelenséget, és amelyek tulajdonképpen a „sérelemi” diskurzus alapját is képezik. Az egyes tényezőket a trauma kezelésének – szerintem – reálisan is lehetséges módjaival egészítem ki.³⁷

Az igazságérzet sérülése – Trianon mint történelmi trauma

A magyar Trianon-trauma egyik legsúlyosabb, elvi okát az igazságérzet sérülésében kereshetjük, vagyis hogy a békeszerződést a magyarok egyértelmű igazságtalanságként élték meg – és értékelik sokan mind a mai napig. Itt azonban nem árt óvatosnak lenni, mivel a „moralizálással” könnyen ingoványos talajra tévedhetünk. Egyrészt azért, mert az „igazságosság” a történettudomány számára nehezen kezelhető fogalom, másrészt azért, mert az általánosan alkalmazott „nemzeti nézőpont” rendszerint deformálja az értékítéletet, nemzeti elfogultságot és kettős mércét eredményezve az események értékelésekor,

³⁵ Bár vannak, akik kétségbe vonják a trauma kifejezés használatának létjogosultságát. Ezzel kapcsolatban lásd Kovács Éva és Ungváry Krisztián vitáját az Élet és Irodalomban: Kovács Éva: Jeder Nachkrieg ist ein Vorkrieg – Trianon traumatikus emlékezetéről. Élet és Irodalom (54.) 2010. 39.; Ungváry Krisztián: A meg nem értett Trianon. ÉS (54.) 2010. 49.; Kovács Éva: Csak azért is: neurózis. ÉS (55.) 2011. 4.; Ungváry Krisztián: Egy hitelrontás ellenében. ÉS (55.) 2011. 10.; Kovács Éva: Az a konok okság. ÉS (55.) 2011. 12.; Tamás Pál: A Trianon-vitához. ÉS (55.) 2011. 17. Én itt nemcsak azért használom, mert elterjedt, hanem mert a véleményem szerint is találóan fejezi ki a jelenség lényegét. Ezzel kapcsolatban lásd még Gyáni Gábor: Nemzet... i. m. 368–369., valamint Dagmar Kusá–Miroslav Michela: Dejiny a kultúrna trauma. Trianon a verejně politicky spomínania na Slovensku a v Maďarsku. In: Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Historický ústav SAV, Bratislava, 2013. 277–305.

³⁶ A bőszéges szakirodalomból, elsősorban magyar–szlovák viszonylatban lásd pl.: Kollai István: Egy békeszerződés pszichológiája. In: Kollai István (szerk.): Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből. Terra Cognita Alapítvány, Budapest, 2008. 130–143.

³⁷ Számolva természetesen azzal, hogy ezek nem mindenki számára lesznek „legendák” – az 1918 előtti vagy 1938/41–44 közötti Magyarország visszaállításáról ábrándozóknak biztosan nem.

amit tehát lehetőleg kerülni kell. Ám mivel a „népek önrendelkezési elvének” érvényesítésével a győztesek (elsősorban az USA) kifejezetten egyfajta *igazságszolgáltatásra* törekedtek, ezért – különösen a közbeszéd szintjén – mégis helyén való röviden kitérni a békeszerződés „igazságos” vagy „igazságtalan” volta-
ra, ahogy azt Ormos Mária, a kérdés egyik legavatottabb szakértője is teszi egyik írásában.³⁸

Objektíve is megállapítható, hogy a nemzeti elv Magyarország új határainak kijelölése során sérült. Ezt rendszerint a magyar háborús felelősség és vereség következményeként, valamint a szomszédos államok nemzeti, gazdasági, stratégiai stb. érdekeinek érvényesítésével magyarázzák, kiegészítve az 1918 előtti Magyarország igazságtalan nemzetiségi politikájával. Míg az első két megállapítás tulajdonképpen burkoltan elismeri, hogy végül „igazságszolgáltatás” helyett inkább érdekérvényesítésre és a vesztes („jogos”) megbüntetésére került sor Trianonban, az utóbbi szintén az igazságosság kérdését feszegeti. Előszokott még kerülni a nyelvhatárok „elmosódottsága” és a magyar–nem magyar népesség nagyfokú keveredése – vagyis a pontos etnikai határok meghúzásának „lehetetlensége” – ám ez inkább csak Erdély vonatkozásában állja meg a helyét, és ott is csak részben.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felelőssége („bűnössége”) ugyan vitathatatlan a világháború kirobbantásában, a vereség következményeit pedig általában a vesztes viseli, azonban az önálló külpolitikával nem rendelkező Magyarország tényleges felelőssége és a vereség következményei közötti aránytalanság már az első pillantásra szembeötlő. (Különösen, ha figyelembe vesszük azt a körülményt is, hogy míg a döntéseket az elitek hozták, azok következményeit azonban a „kisemberek” is viselték, mégpedig általában az előbbieknél is közvetlenebb módon.) A vesztes államok terület- és lakosságvesztéseit már a korabeli magyar propaganda is összehasonlította,³⁹ szemléletesen megjelenítve a magyar államot és a magyar nemzetet ért veszteség súlyosságát és arányait. Nagymértékben sérti az igazságérzetet, hogy a Kárpát-medence új felosztása szinte teljesen csak a szomszédos nemzetek igényeinek és a nagyhatalmak geopolitikai és gazdasági érdekeinek összeegyeztetésével történt meg.⁴⁰ Köz-

³⁸ Ormos Mária: Trianon. Bukás, felelősség, igazság. Mozgó világ 2010. 7. 3–9.

³⁹ A területvesztések arányait lásd: Schweitzer András: A Trianon-trauma mint hungarikum. Heti Világgazdaság (http://hvg.hu/hvgfriss/2010.21/201021_a_trianontrauma_mint_hungarikum_elvonasok_e - Letöltés: 2013. március 18.)

⁴⁰ Erről bővebben lásd Ormos Mária: Padovától... i. m.

tudomású, hogy Magyarország képviselőinek meghallgatása – jóval a döntések meghozatala után – már csupán formális volt, változást nem eredményezett. Ennek következtében a magyar szempontokat csak minimálisan vették figyelembe.⁴¹

A háború végén Woodrow Wilson amerikai elnök által meghirdetett – és az új rendezés ideológiai alapjává tett – nemzetek önrendelkezési *elve* és annak *gyakorlati alkalmazása* közötti diszkrepancia tehát nyilvánvaló. Jóllehet az első világháború utáni helyzet – *nemzeti szempontból* – a Kárpát-medencében kétségtől igazságosabb volt, mint az azelőtti, hiszen csökkent a kisebbségi sorban élők száma, ám számos területen új kisebbségek alakultak ki, ami pedig elkerülhető lett volna. Az új határok méltányos, vagyis nem csupán a győztes államok érdekeit szem előtt tartó megvonása, valamint az önrendelkezési elv következetesebb alkalmazása (pl. népszavazások lebonyolításával) nemcsak, hogy igazságosabb lett volna, hanem Magyarország számára is elfogadhatóbb – és így talán stabilabb – békerendszert eredményezhetett volna, legalábbis a régióban. A magyar határok kijelölésének visszasságát talán két adat érzékelteti a legjobban: egyrészt, hogy az új államhatár „csupán mintegy 40%-a esett egybe a nyelvhatárral, s még ennél is kevésbé a »természetes« határokkal”⁴², másrészt hogy a Romániához csatolt terület önmagában is nagyobb volt (103 ezer km²), mint az új („maradék”) Magyarország (93 ezer km²).⁴³ Paradox módon Magyarország új határainak igazságtalansága leginkább talán épp az etnikailag *legkorrektebbnek* tekinthető magyar–osztrák határban testesül meg, hiszen itt az *egyik vesztéstől* (Magyarországtól) csatoltak el területeket egy *másik vesztés* (Ausztria) javára,⁴⁴ mégpedig egy Magyarországon kívül eső okból – hogy Ausztria ne egyesüljön Németországgal.⁴⁵ De ugyanezt támasztja alá a részben pillanatnyi érdek (hogy biztosítsák a román támogatást az oroszországi polgárháborúban) alapján meghúzott, egyértelműen magyar jellegű vidékeket kettévágó, és magyar többségű városokat (Arad, Nagyszalonta, Nagy-

⁴¹ Annyiban, hogy a szomszédos államok maximális igényei nem teljesültek (pl. a csehszlovák–délsláv „korridor” vagy Pécs, Sopron, Salgótarján, Békéscsaba stb. elcsatolása).

⁴² Zeidler Miklós: A revíziós... i. m. 71.

⁴³ Ahol a lakosság kb. egyharmadát magyarok alkották.

⁴⁴ Ehhez az elvi kérdéshez képest csak másodlagosnak tekinthető az a körülmény, hogy az elcsatolt területsáv (a mai Burgenland) bővelkedik az épségben fennmaradt várakban és kastélyokban (Fraknó, Városszalónak, Borostyánkő, Léka stb., sőt, eredetileg Sopron is idetartozott volna).

⁴⁵ Ormos Mária: Trianon... i. m. 4.

várad, Szatmárnémeti) elcsatoló magyar–román határ is,⁴⁶ illetve a viszonylag éles nyelvhatár⁴⁷ helyett a Dunát és az Ipolyt követő magyar–csehszlovák vagy a bácskai magyar vidékeket kettévágó magyar–délszláv határvonal.

Ezek a következtetések és durva aránytalanságok nagyban megkönnyítették a magyar politikai elit dolgát a lakosság revizionista célokért történő mozgósításakor. Az új rendezés igazságtalanságát nem kellett különösebben belesulykolni az emberekbe, mivel maguk is így éreztek, elég volt ezt az állapotot – és a belőle logikusan következő revánsvágyat – fenntartani. Ezt a funkciót az élet szinte minden területére kiterjedő irredenta propaganda tökéletesen be is töltötte.⁴⁸ Természetesnek tekinthető, hogy ezek után a magyar társadalom „igazságtételként” élte meg az igazságtalan rendezést felülíró bécsi döntéseket – és csalódással fogadta az 1947-es párizsi békét.

Trianont a nemzeti kérdésre érzékeny magyarok számára még nehezebben megemészthetővé teszi, hogy a békeszerződés igazságtalan voltát a magyarokon kívül csak nagyon kevesen ismerik el. Az évtizedes, kitartó magyar propaganda és ismeretbővítés⁴⁹ ellenére külföldön vagy nem is tudnak a magyarok sérelmeiről, vagy nem érdekli őket egy „százéves történet”, vagy pedig egyenesen tagadják, hogy Trianon igazságtalan lett volna. Az utóbbival különösen a szomszédos országokban találkozhatunk. Míg a magyar történetírás „kritikai” főszöveg – a sérelmi irányzattól eltérően – tárgyyszerűen és komoly önreflexióval kezeli az előzményeket, feldolgozva a Kárpát-medencei nemzetfejlődések folyamatát és a dualista magyar elitek elhibázott nemzetiségi poli-

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Erről bővebben lásd Szarka László: Határtörténetek. A magyar–szlovák államhatár, nyelvhatár történetéről. Tér és identitás. Államhatár, nyelvhatár, etnikai kontaktuszóna. In: Krausz Tamás–Szvák Gyula (szerk.): Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Pannonica, Budapest, 2003. 231–237.

⁴⁸ Lásd Zeidler Miklós: Az irredenta... i. m.

⁴⁹ A propagandáról lásd Zeidler Miklós idézett munkáját, az ismeretbővítést (a magyar álláspont szakszerű bemutatását) pedig egyre több, idegen nyelvre lefordított munka szolgálja (pl.: Romics Ignác: Trianonská mierová zmluva. Bratislava, Kalligram, 2006.; Nándor Bárdi–Csilla Fedinec–László Szarka (eds.): Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century. Social Science Monographs, Boulder, Colorado–Atlantic Research and Publications, Inc.–Highland Lakes, New Jersey.; további kezdeményezés pl.: István Kollai (ed.): Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov. Nadácia Terra Recognita, Budapešť, 2008. (Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből.). Újabbán lásd: Brüsszelben is megismerhetik Trianon tragédiáját. Magyar Nemzet (http://mno.hu/migr/brusszelben_is_megismerhetik_trianon_tragediajat-239611 – Letöltés: 2013. március 18.)

tikáját, a szomszédos országok történészeinek többsége – az elit egyéb csoportjairól nem is beszélve – erre Trianon vonatkozásában nem képes. Ennek legfőbb oka, hogy a szomszédos elitek – a rendezés haszonélvezőiként érthető módon – mindmáig abban érdekeltek, hogy az első világháború után létrejött, a második világháború után pedig újra szentesített status quo nem csak változatlan formában maradjon fenn továbbra is, hanem hogy *kifejezetten igazságos* állapotként legyen jelen a köztudatban. Olyan állapotként, amelynek jogossága is csak a megfellebbezhetetlenségét támasztja alá. Ám ebben a megközelítésben a kulturális jogokon túlmutató magyar kisebbségi törekvések (nemzeti egyenjogúság, autonómia stb.) automatikusan a Trianon utáni „igazságos”, „jogos” állapottal szembehelyezkedő, tehát *igazságtalan, illegitim* törekvéseként jelennek meg. És ekképp is lehet ezeket az igényeket kezelni...

Az igazságtalanság-érzetet nehéz orvosolni, erre csak a napjainkban is tapasztalható, Trianonból eredeztetett sérelmek kezelése, valamint a trauma kibeszélése⁵⁰ jelenthet – legalább részleges – megoldást. A magyar–szomszéd viszonylatban jelen lévő, látszólag feloldhatatlannak tűnő ellentmondás viszont azért jelent problémát, mert megnehezíti a régió belüli együttműködést, kiszolgáltatva az egyes országokat az esetleges külső befolyásnak, a gazdasági és társadalmi válsághelyzetekben pedig megkönnyíti a nacionalizmus instrumentalizálását, növelve az interetnikus (és államközi) konfliktusok kockázatát. Ugyanakkor – jelen körülmények közepette – az európai integráció elmélyülése, annak mindennapi gyakorlatban való megélése nagyban hozzájárulhat e probléma kezeléséhez. Elengedhetetlen viszont az ismeretbővítés folytatása – a sérelmi diskurzus mellőzésével – és egyfajta szemléletváltás is (amire még később visszatérek).

A magyar kérdés mint trauma

Jóllehet a trianoni békeszerződés gyakorlatilag megszabadította Magyarországot a nemzetiségi problémától, ez csupán látszólag jelentett megkönnyebbülést. A probléma ugyanis valójában csak *áthelyeződött* – belülről a határokon túlra –, és a későbbiekben szintén erősen kihatott a magyar bel- és külpolitikára egyaránt. Azzal a nem csekély különbséggel, hogy a magyar államnak

⁵⁰ Erre példa: Száraz Miklós György–Tóth Zoltán (szerk.): *Fájó Trianon*. M-érték Kiadó, Budapest, 2011.

1920 után jóval kevesebb eszköze maradt a kezelésére (vagy egyáltalán a befolyásolására), mint korábban. És ez bizonyos értelemben mindmáig így van, Trianont leginkább az első világháború után Magyarországon kívülre került magyarok kérdése teszi máig élő, konkrét „ügyé”. Úgy is mondhatnánk: Trianont ma a kisebbségi magyar közösségek testesítik meg.⁵¹ Ez a helyzet a fentebb már említett, a magyar nyelvterületbe mélyen belevágó új határok kijelölésében gyökerezik. Az új rendezés összesen több mint 3 millió, magát magyar anyanyelvűnek valló személyt juttatott csehszlovák, román, délszláv vagy osztrák fennhatóság alá. Az elcsatolt területek (leszámítva Horvátországot és az Ausztriához, illetve Lengyelországhoz és Olaszországhoz került kisebb területeket) lakosságának közel 30%-át magyarok tették ki,⁵² de a magyarok aránya még a világháború végét és az első békeéveket kísérő népességmozgások után (az elcsatolt területekről 1918–1924 között Magyarországra menekült-áttelepült magyarok száma mintegy 426 ezer fő volt⁵³) is jelentős volt: 16–26% között mozgott.⁵⁴ Megkockáztatom, hogy a „trianoni trauma” is jóval kisebb lenne, ha Magyarországtól kevesebb magyart szakítottak volna el, azaz etnikailag igazságosabb határokat jelöltek volna ki.

A fentebbi számokból is kitűnik, hogy komoly változásokról van szó, különösen, ha az arányokat nézzük. Hiszen az első világháború utáni rendezés a magyar népesség jelentős részét érintette: a magyarságnak nem csupán néhány százaléka, hanem körülbelül *egyharmada* került hirtelen egy idegen államban, kisebbségbe. És ez a helyzet napjainkra sem sokat módosult, Európában jelenleg az oroszok után magyarok élnek a legnagyobb számban kisebbségben.⁵⁵

⁵¹ Eltérő véleményt lásd pl.: Baromira Összetett Trianon. manna.ro (<http://manna.ro/kozter/baromira-osszetett-trianon-2012-06-04.html> – Letöltés: 2013. március 18.), illetve Kovács Éva: Az a konok... i. m.

⁵² Romsics Ignác: Trianon... i. m. 202. Az adatok az 1910-es magyarországi népszámlálás adatain alapulnak, amelyeket azonban némi fenntartással kell kezelni (a későbbi népszámlálásokhoz hasonlóan).

⁵³ Zeidler Miklós: Az irredenta... i. m. 57.

⁵⁴ A szomszédos országokban 1930-ban megtartott népszámlálások alapján a mai Szlovákia területén 17,6%, Kárpátalján 15,9%, Erdélyben 25,8%, a Vajdaságban pedig 23,2%. Az adatok forrása: Bárdi–Fedinec–Szarka (szerk.): Kisebbségi... i. m. 147.

⁵⁵ Az őshonos (nem bevándorolt) kisebbségeket számítva. Az összehasonlítás kedvéért: csak a Romániában élő magyarok száma (1,238 millió fő) meghaladja az észt nemzetét (1,1 millió fő), megközelítve a független Észtország teljes lakosságának számát (közel 1,3 millió fő), a Székelyföldön élő magyarok száma pedig közel a kétszerese Izland lakosságának.

Ám a magyar kisebbségek létrejöttének ténye – bármennyire is sértette a nemzeti önrendelkezés elvét – önmagában még kevés lenne a máig ható trauma megmagyarázására. A probléma a kisebbségi közösségek *helyzetének* rendezetlenségében rejlik. Hiszen ha a Magyarországon kívül élő magyarok maradéktalanul „otthonosan” éreznék magukat a szülőföldjükön, közösségeik pedig mindenféle korlátozások nélkül tudnának fejlődni, akkor – különösen az Európai Unió lehetőségei között – nem igazán beszélhetnénk „magyar kérdésről” sem. A „magyar kérdés” mégis létezik, mégpedig gyakorlatilag a történelmi Magyarország összeomlása óta. Ugyanis mind az első világháború utáni „új Európában,” mind a második világhéget követő „békétáborban”, mind pedig a rendszerváltások utáni „új demokráciákban” is érvényben maradtak azok a nemzet- és államépítési stratégiák – esetenként kissé más formában és más intenzitással, de lényegüket tekintve változatlanul –, amelyeket az új többségek korábban (kisebbségekként) annyira sérelmeztek.⁵⁶ A cél az első világháború után is ugyanaz volt, mint azelőtt: a lehetőleg minél egységesebb, homogénebb nemzetállamok kialakítása. Ezt a mindenkori többségi, magukat többnyire „államalkotókként” meghatározó nemzetek elitjei a kisebbségben lévők integrálásával kívánják elérni, ami általában a kisebbségek asszimilálását takarja.⁵⁷ Azt a traumát, amelyet a domináns többségből kiszolgáltatott kisebbségivé válás okozott a Magyarországon kívülre került magyarok identitásában, tehát nemhogy mérsékeltek volna, hanem további sérelmekkel is tetézték – és tartják mindmáig életben – a későbbi fejlemények.⁵⁸ A nemzetállami mechanizmusok ugyan a rendszerváltások óta – köszönhetően az euro-atlanti integráció során támasztott elvárásoknak – kevésbé nyíltan és durván nyilvánulnak meg, mint a korábbi időszakokban, ám az integráció megvalósulásával már csak az aktuális kormányok pillanatnyi érdekei és önmérséklete szabhat gátat az eset-

⁵⁶ Bárdi–Fedinec–Szarka (szerk.): Kisebbségi... i. m. Lásd még: Bárdi Nándor–Wéber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. Limes (11.) 1998. 4. II. 243–256.; valamint Bárdi Nándor: A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. Limes (19.) 2006. 2. 43–70.

⁵⁷ A Kárpát-medence vonatkozásában lásd: Bárdi–Fedinec–Szarka (szerk.): Kisebbségi... i. m., közép- és kelet-európai vonatkozásban lásd Romsics Ignác: Nemzet... i. m.

⁵⁸ Értem ez alatt azt, hogy az újonnan berendezkedő cseh-szlovák, román stb. elitek céltudatosan építették le vagy zilálták teljesen szét a magyar nemzet- és államépítés eredményeképp létrejött struktúrákat, gyakran meglehetősen erőszakos módon.

leges nacionalista politikának.⁵⁹ Noha az érvényben lévő szlovák, ukrán, román és szerb alkotmányok és törvények, rendeletek általában szavatolják a kisebbségi jogokat, ám azok érvényesítése nem mindig zökkenőmentes, ráadásul a törvényeket a többség bármikor módosíthatja, vagy visszavonhatja (vagy egyszerűen csak semmibe veheti). Ezért a magyar kisebbségi elitek a kérdés átfogó rendezésére törekednek, lehetőleg a magyar közösségek fennmaradásához, fejlődéséhez elengedhetetlennek tekintett megoldásokkal (az autonómia különféle formáival, kollektív jogok révén). A többségi elitek azonban rendszerint elzárkóznak ezektől, a Nyugat-Európában (Katalóniától Dél-Tirolon át Finnországig) működő autonómiamodellek helyett a francia mintájú egységes nemzetállamra hivatkozva.⁶⁰ Így nem csoda, hogy mind a magyar kisebbségi, mind az erre fogékony magyarországi közvéleményben folyamatos a bizonytalanság érzete a magyar közösségek jövőjét illetően.

A történelmi Magyarország összeomlása óta Budapest (az „anyaország”) is számos módon próbálta már kezelni a „magyar kérdést”.⁶¹ Štefan Šutaj szlovák történész egy tanulmányában hat pontban foglalta össze ezeket a kísérleteket: a teljes és az etnikai revízió, a revízió feladása, a két világháború közötti integrációs elképzelések, a határokon átnyúló egységes magyar nemzet víziója, végül az európai integráció eszméje.⁶² Šutaj rámutat, hogy az első négy elképzelés kudarca, illetve meghaladása után Budapest jelenleg a magyar nemzet határmódosítások nélküli egyesítésén dolgozik, szemben a szerinte ideálisabb „európai integrációs” vízióval.⁶³ Ez azonban némi pontosításra szorul: a rendszerváltás óta hivatalban lévő magyar kormányok közül inkább a jobbközép kormányok (Antall-, Boross-, Orbán-kormány) folytatták a tudatos „nemzet-

⁵⁹ Ráadásul a nemzetállami elitek azokon a területeken próbálják meg kompenzálni hatalmuk Brüsszel általi korlátozását, amelyek még megmaradtak a tagállamok hatáskörében, ezáltal is igazolva saját létezésüket. Így a kultúra, oktatás vagy nyelvhasználat terén – adott esetben – szinte akadálytalanul érvényesülhet a többség nemzetesítő politikája. Az európai integráció e „mellékhatásáról” lásd Juraj Marušák: *Stredoeurópska vlna nacionalizmu*. Jetotak.sk (<http://www.jetotak.sk/europa/stredoeuropska-vlna-nacionalizmu> – Letöltés: 2013. március 18.)

⁶⁰ Holott már „az sem a régi”, elég, ha Korzika sajátos helyzetére gondolunk. Az európai példák kapcsolatban lásd Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

⁶¹ Budapest és a Magyarországon kívüli magyarság kapcsolattörténetéről lásd Bárdi Nándor: *Tény... i. m.*

⁶² Štefan Šutaj: *Trianon a szlovákiai történelmi emlékezetben*. Limes (24.) 2011. 1. 74–76.

⁶³ Uo. 75.

egyesítő” politikát, míg a balközép kabinetek (Horn-, Medgyessy-, Gyurcsány-, Bajnai-kormány) pragmatikusabb nemzetpolitikai vonalvezetése az ún. „európai” megoldáshoz volt közelebb. A nemzeti kérdéshez való eltérő viszonyuláson kívül a magyarországi jobboldal nemzetpolitikájában az is szerepet játszik, hogy annak irányítói erősebben ragaszkodnak a nemzetállamiság hagyományaihoz, mint a baloldal. Ez jó részben indokolt is, hiszen az integrációs folyamatok ellenére Európa több tekintetben még ma is inkább a 19–20. század során rögzült nemzetállami logikák alapján működik, mintsem az egységes Európa ideájának megfelelően. Az „asszimilálva integráló” nemzetállami mechanizmusok érvényesülése és a „magyar kérdés” méltányos rendezésének elmaradása így hasonlóan „nemzeti” reakciókra és összefogásra készíti a védekezésben lévő (és egyedül gyenge) kisebbségi magyar közösségeket és Budapestet egyaránt. Magyarország gyakran egyoldalúként értékelt lépéseit – a határon túli magyarok intézményesített támogatásától a státustörvényen át egészen a magyar állampolgárság könnyített megadásáig⁶⁴ – tehát tulajdonképpen egytől-egyig Trianon következményeire adott válaszoknak tekinthetjük. Még hozzá békés válaszoknak, amit nem lehet elégszer hangsúlyozni, hiszen a máig homályos (feltehetően román titkosszolgálati közreműködéssel kirobbant) 1990. márciusi marosvásárhelyi konfliktust leszámítva a szomszédos országokban élő magyarok kizárólag tárgyalásos módon, legfeljebb tüntetésekkel próbálják meg érvényesíteni érdekeiket, nem követve a Nyugat-Európában is működő fegyveres csoportok (IRA, ETA stb.) példáját, a délszláv nemzeti mozgalmakról nem is beszélve. Ugyanakkor a békés magyar autonómiatörekvések eredménytelensége a másutt „célravezetőbbnek” bizonyuló erőszakos érdekérvényesítéshez képest csak növeli a magyarok frusztrációját.

Míg a magyar kisebbségek múltbéli – vagyis az 1918 végétől 1990-ig terjedő időszakban megélt – sérelmei (az impériumváltások, a különféle korlátozásoktól a teljes jogfosztottságig) már a magyar *történeti* tudat részét képezik (és traumatizálják), az utóbbi húszegynéhány évben tapasztalt, a korábbiaknál szerencsére jóval enyhébb visszasságok a *mai* magyar köztudatot befolyásolják. Így bár lassan elfogynak azok, akiknek Trianon közvetlen, személyes tapasztalatot – adott esetben traumát jelent –, a magyar kisebbségek nehézségei továbbra is mai, mindennapi élménnyé teszik a békeszerződést (a következményein

⁶⁴ Bárdi Nándor történész arra is felhívta a figyelmet, hogy a kettős állampolgárságot a határon túli magyarok magyarországi emancipációjuként is megélhetik. Lásd: Túl a kásahegyen. Erdélyi Riport (11.) 2012. 31. 16–17.

keresztül), akár a Magyarországgal szomszédos országokban, akár Magyarországon. Hiszen a kisebbségi kérdés minden problémája, minden egyes valós vagy vélt magyar sérelem reflexszerűen Trianont idézi fel mint a bajok kezdőpontját – ebben az alakban termelve újjá a trianoni traumát. Ahogy már szó volt róla, Magyarországon a külföldi magyarok kérdése elsősorban a jobboldal törzstémájának számít, a baloldal ideológiai okokból jóval kevésbé foglalkozik vele. Érdekes módon lényegében a liberálisok is „lemondtak” róla, annak ellenére, hogy 1990 előtt a demokratikus ellenzék kiemelten foglalkozott a kisebbségek ügyével, amelyet ma is lehet emberi jogi kérdésként értelmezni.⁶⁵ A magyar kisebbségek helyzetének traumaként való tematizálása – a történelmi igazságtalansághoz hasonlóan – napjainkban inkább a szélsőjobboldalra jellemző. A politikai szélsőjobboldal és a „trianoni szubkultúra” – a nemzeti radikális médiától a „nemzeti rockig” – gyakran erősen túlozva, etnocentrikus és hisztérikus módon látja és láttatja „az elszakított területeken elnyomásban élő magyarokat”, a traumával ekképp mozgósítva-gyarapítva bázisát.

A traumatikus szemléletet mindazonáltal táplálja az a körülmény, hogy a magyarság folyamatosan és feltartóztathatatlanul szorul vissza a Magyarországon kívüli régiókban (de az utóbbi évtizedekben Magyarországon is). Míg az 1910-es adatok szerint még több mint 3 millió magyar élt az első világháború után elcsatolt területeken, ahol az 1930-as népszámlálások is még több mint 2,4 millió határon túli magyart vettek számba, az ezredfordulóra számuk már nem érte el a 2,4 milliót, napjainkban pedig alig 2,1 millió.⁶⁶ Ez ugyan az első pillantásra nem is tűnik *annyira* tragikus fogyásnak, ha viszont az arányokat is megnézzük – a többségi lakosság Trianon óta jelentős növekedést könyvelhetett el⁶⁷ –, akkor már meglehetősen sötét a kép. És még komorabb lesz, ha a határon túli magyar közösségek társadalmi mutatóit is megvizsgáljuk (korfa, városi lakosság, iskolázottság stb.), amelyek gyakorlatilag mindenhol a ma-

⁶⁵ Ahol nem volt tilos. Beszélő. (Melléklet a határon túliakról) (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/ahol-nem-volt-tilos> – Letöltés: 2013. március 18.) és Révész Sándor: A látók szigete. Népszabadság. (http://nol.hu/lap/allaspont/20120905-a_latok_szigete – Letöltés: 2013. március 18.). Mint ahogy a liberális értelmiség – helyesen – érzékeny a magyarországi romák helyzetével kapcsolatban is.

⁶⁶ Az adatok forrása: Bárdi–Fedinec–Szarka (szerk.): Kisebbségi... i. m., valamint a Pro Minoritate 2012. őszi tematikus száma (Népszámlálások a Kárpát-medencében).

⁶⁷ Míg a környező országokban 1910 óta stagnált vagy csökkent a magyarok száma, a többségi lakosságé dinamikusán nőtt (akár több mint a kétszeresére). Vö.: Bárdi–Fedinec–Szarka (szerk.): Kisebbségi... i. m. 473–489.

gyarságnak a többséghez képest kedvezőtlenebb helyzetéről, tehát fokozatos pozícióvesztéséről árulkodnak.⁶⁸ A kisebbségi magyar közösségek zsugorodása pedig nemcsak a száraz statisztikai adatokat vagy az etnikai térképek tízévenkénti átrajzolását jelenti, hanem kézzel fogható következményekkel is jár: a magyar kultúra gyengülésével, a magyar nyelvhasználat visszaszorulásával stb. Ez ugyan csak lassan, a szélesebb közvélemény számára alig észrevehetően változik, ám néhány évtizedes távlatból szemlélve már világosan látszik, különösen a városok és a szórványvidékek tekintetében. Ezeken a helyeken az is tapasztalható, hogy a magyar közösségek eltűnése után akár a magyar múlt és kulturális örökség eltűnése-eltűntetése is bekövetkezhet... Mindehhez társul a „szétfejlődés” árnyéka, amely már az 1930-as években, vagyis az első, nem Magyarországon szocializálódott nemzedékek esetében is felbukkant.⁶⁹ Maga a fogalom tulajdonképpen az 1918-19-ig a magyar államon belül zajló egységes magyar nemzetépítés végét, a különféle állami keretek közé került nemzetrészek különálló, egymástól távolodó fejlődését takarja, amit Budapest (jelenleg pedig főképp a magyar jobboldal) nem akar elfogadni. Nem csoda, hiszen a környező régióban jó néhány „sikeres” példát találni a szétfejlődésre, elég, ha a bosnyák, moldáv vagy macedón nemzetfejlődésre gondolunk. Jóllehet például a székelyek esetében ennek erőltetése kudarcot vallott, kockázatát – elsősorban a magyarországi elit – az egységes magyar nemzet eszméjének töretlen hirdetésével próbálja mérsékelni.

Az a tény, hogy Trianon fentebb vázolt magyar kezelési kísérleteiben a szomszédos többségi elitek (és általában nemcsak a politikai, hanem az értelmiségi elitek is!) sokszor a magyar revizionizmus újjáéledését látják és látatják, szuverenitásukat és nemzeti egységüket féltik tőle, arról árulkodik, hogy az érdekelt felek elképzelései és megoldási javaslatai között egyelőre komoly rések (vagy egyenesen szakadékok) tátongnak. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a megoldáshoz kompromisszumokra van szükség mindegyik oldalon. A Štefan Šutaj által optimálisként vázolt („európai”) vízió megvalósulásához azonban elsőként a *birtokon belül*, hatalmi pozícióban lévő többségi eliteknek

⁶⁸ Gyurgyík László–Horváth István–Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008. Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010. 69–123.

⁶⁹ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Szarka László: Egy évszázad kisebbségben. In: Kovács Kiss Gyöngy–Romsics Ignác (szerk.): A mi 20. századunk. Komp-Press Kiadó–Korunk, Kolozsvár, 2011. 277–280.

kellene lépniük. Bukarestnek, Pozsonynak, Belgrádnak és Kijevnek (ha csak a nagyobb magyar közösségeket nézzük) kellene először biztosítania a megfelelő körülményeket magyar nemzetiségű állampolgáraik számára – hogy ők is otthon érezzék magukat szülőföldjükön (vagyis fejleszteni kellene a magyarok lakta régiókat is, biztosítani a korlátlan nyelvhasználatot a közéletben, támogatni a kulturális fejlődést stb.), és hogy Budapestnek se kelljen aggódnia a magyarok közösségként való megmaradásáért. Ehhez viszont a többségi nemzetek részéről szemléletváltásra lenne szükség, azaz hogy egyenrangúként, ne másod- vagy kisebbségként, hanem csak számbeli kisebbségben lévőként viszonyuljanak a kisebbségi állampolgárokhoz, és szakítsanak a nemzetállami szemlélettel, amely szerint az állam elsősorban a többségé, a kisebbségek pedig ehhez tartásuk magukat. Mindehhez az összes félnek ki kellene lépnie a bizalmatlanság ördögi köréből, nyitni a másik felé, amihez elengedhetetlen a folyamatos és konstruktív párbeszéd. Csak e szemléletváltással válik reális opcióvá az „európai” vízió, ami egyúttal hozzájárulhat a trianoni magyar kérdés eredményes kezeléséhez is.

Vágyódás az elveszett paradicsom után, avagy a nosztalgia mint trauma

A történelmi Magyarország egy kerek egészként, az „extra Hungariam non est vita” országaként volt jelen a magyar köztudatban a trianoni békeszerződést megelőző időkben. Ideális keretet biztosított a magyar nemzetfejlődés számára, hiszen magában foglalta nemcsak a magyarság túlnyomó többségét, hanem a középkori (az oszmán hódítás előtti) Magyar Királyság szinte teljes területét is. Noha a Kárpát-medence lakosságának csak közel a felét tették ki a magyarok (Horvátországgal együtt még kevesebbet), a magyar politikai és kulturális elitek – az államiság hagyományaiból és a magyar dominanciából kiindulva – a régió *egészét* a modern magyar nemzet kollektív terével azonosították. E térfelfogásnak tehát ugyanúgy részei voltak az ország nem magyar többségű peremterületei is, mint a központi (magyar) vidékek, igaz, a „végeken” szükség volt a magyarság megerősödésére (egyúttal pedig lehetőség nyílt az „etnikai terjeszkedésre”) is.⁷⁰ Jóllehet a 19. század folyamán a horvát, szerb,

⁷⁰ De voltak, akik már a Kárpátokon túlra tekintgetve egyenesen birodalmi perspektívákat is felvázoltak Budapest előtt, elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia érdekszférájának tartott Balkánon. Lásd Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In: uő: Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 121–158.

román és szlovák nemzeti mozgalmak is megpróbálták elkülöníteni saját „nemzeti területüket”⁷¹, a „boldog békeidők” diadalittas magyar nacionalizmusa erről csak a horvátok esetében vett tudomást. A századforduló környéki, az Adriai-tengertől Vereckéig, a Magas-Tátrától a Fogarasi-havasokig elterülő, dinamikusan fejlődő (és magyarosodó!) városokkal tarkított ország képe, amelyet a leglátványosabban a nagyszabású millenniumi ünnepségek jelenítettek meg, ekkoriban rögzült a magyar kollektív tudatban, és foglalta el mindmáig birtokolt helyét.⁷² Ehhez társult még a magyar nemzetnek mint a Kárpát-medence egyetlen államalkotó, a régióban sajátos „küldetéssel” bíró nemzetének a képzete is. Ezt a világot tartották életben 1945-ig a „hivatalos” revizionista közbeszédben, hogy az államszocializmus néma évtizedei után – a rendszerváltást követően –, az ismét rohamosan terjedő Nagy-Magyarország falitérképek, naptárak, képeskönyvek és drága albumok idézzék fel újra. Ezek a kiadványok manapság a hétköznapiak természetes velejáróinak számítanak, a történelmi Magyarország térképe például egyaránt megtalálható egy magánember nappalijának és egy kormányhivatalnok irodájának a falán.⁷³

Azt azonban már kevesebben tudják, hogy ez a kép meglehetősen hamiskás, és inkább egy vágyálmot, egy „majdnemvolt” országot, mintsem az egykori Magyar Királyság realitását tükrözi. Az említett könyvek és térképek sugallta látszat ellenére ugyanis a korabeli Magyarország messze nem csak a magyar nemzet állama volt, a piros-fehér-zöld felszín alatt dinamikusan zajlott a magyar nemzetállam-építést elutasító nemzetiségi mozgalmak szervezkedése is, ami a nemzetiségi kérdést a korabeli Magyarország egyik legsúlyosabb problémájává tette.⁷⁴ Ez a körülmény azonban – a magyar kortársakhoz hasonlóan – a történelmi Magyarország után nosztalgiát érző és ápoló közönséget kevéssé zavarja, az ország soknemzetiségű jellegét pedig megbízhatóan elfedik a nemzetiszínű vagy Árpád-sávós Nagy-Magyarország matricák és a hatvan-

⁷¹ A horvát nemzeti elit Horvátországot, a szerb a délvidéki Szerb Vajdaságot, a román Erdélyt, a szlovák pedig a Felső-magyarországi Szlovák Kerületet („Okolie”).

⁷² A számos „nosztalgikus” kiadvány közül lásd pl.: Scholtz Róbert: 64 vármegye. Pannon-Literatúra Kft., Kisújszállás, 2013.

⁷³ Ezzel kapcsolatban lásd Zahorán Csaba: Városok a magasban – a csalóka idill és a realitás között. Magyar Lettre 2011. ősz. 23–26.

⁷⁴ Romsics Ignác: Magyarország... i. m. 82. Vö. Jászi Oszkár: A Habsburg-monarchia felbomlása. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982. 413–421.

három vármegyét (plusz Fiumét) ábrázoló térképek. A (nemzeti) elfogultság tehát itt is működik...⁷⁵

A nosztalgia tárgya ugyanakkor nem feltétlenül csak az 1918-ban felbomlott ország, hanem Magyarország lehetséges – a mainál jóval fényesebbnek elképzelt – sorsa is lehet. Noha ez már a „mi lett volna, ha” kategóriájába tartozik, a közgondolkodást attól még befolyásolja, különösen, ami a szélesebb közvéleményt illeti, ezért röviden érdemes rá kitérni. A világháborús összeomlást elkerülő, vagy azt túlélő, idővel egyre magyarabbá váló – vagy legalábbis magyar dominanciájú – Magyar Királyság kétségkívül vonzó alternatív jövőkép a magyar nemzeti eszme elkötelezettjei számára. Ráadásul nem is *teljesen* mese-szerű, hiszen a nemzetiségi mozgalmak önmagukban nem voltak elég erősek ahhoz, hogy a Monarchia nagyhatalmi státuszára támaszkodó magyar nemzet-állam-építést és Magyarország integritását veszélyeztessék. Ehhez a világháborús vereség és az állam megroppanása kellett. Ami a fantasztikum világába utalja az ilyen típusú elképzeléseket, az elsősorban az, hogy a magyarországi magyar szupremácia fennmaradása egyrészt a Monarchia meglehetősen ingatag külpolitikai helyzetétől függött, másrészt, hogy időnként még osztrák részről is megjelentek olyan tervek, amelyek nemcsak a birodalom Lajtán túli részeit, hanem a magyar állam berendezkedését is megreformálták volna⁷⁶. Kevésbé tekinthetjük reálisnak a korabeli magyar közbeszéd egyes „nagy magyar” vízióit is (például a „harmincmillió magyar” országról⁷⁷), hiszen a magyarosodás a valóságban nem volt olyan mértékű, ahogy azt a népszámlálások adatai sugallták, mint ahogy kérdéses volt a magyar nyelvhatáron túli magyar nyelvszigetek jövője is.⁷⁸ A magyar történelemszakma nagyobb (mérvadó) része egyetért abban, hogy a dualista Magyarország abban a formában, amelyben 1914-ben belépett a világháborúba, nem maradhatott volna fenn tartósan, napjainkig pedig semmiképp sem.

⁷⁵ Plasztikusan jeleníti meg ezt a szemléletet a „Magyar Élettér autóatlasz” (Magyar Élettér Alapítvány, 2005), amelynek aktuális térképeire a készítő az 1944 előtti viszonyokat (határokat, utca-
neveket) vetítették rá.

⁷⁶ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Szarka László: Volt-e reformalternatíva? A Habsburg-monarchia felbomlása. *Rubicon* 2004. 10. 17–23.

⁷⁷ Ezzel kapcsolatban lásd Romsics Ignác: Nemzet és állam a modern magyar történelemben. In: uő: *Múltról...* 103–104. Vö. Gyurácz Ferenc: Harmincmillió magyar. Egy kirekesztett író: mi a baj Rákosi Jenővel? *Magyar Nemzet* 2010. július 20. 36. (http://mno.hu/migr_1834/harmincmillio_magyar-214994 – Letöltés: 2013. március 18.)

⁷⁸ Bővebben lásd Szarka László: Szlovák... i. m. 64–68.

Valamivel indokoltabbnak tűnik az *elszalasztott lehetőség miatti frusztráció*. A történelmi Magyarország átalakítására – 1848-49 tanulságának levonása után – az 1860-as években kínálkozott lehetőség, ám a Béccsel való kiegyezés végül túl csábítónak bizonyult, a magyar elitek pedig beleszédültek az újra visszanyert történelmi nagyság és a magyar nemzetállami eszme bővületébe. Pedig egy, a nemzetiségi elitek törekvéseit is figyelembe vevő megoldás – akár Jászi Oszkárnak az összeomlás hónapjaiban felvázolt Keleti Svájc,⁷⁹ akár az autonóm szlovák Okolie létrehozása és egy autonóm, román–magyar–szász Erdély kialakítása – még akkor is jóval kedvezőbb lett volna (lenne) a magyarságra nézve, ha a nemzetiségek előbb vagy utóbb mégis a teljes elszakadás mellett döntöttek volna. A nem magyar többségű régiók – egyes történészek szerint elkerülhetetlen – önállósodása ugyanis jó eséllyel a magyarok számára kedvezőbb határok mentén valósulhatott volna meg, ami kevesebb traumát okozott volna. A közép- és kelet-európai viszonyok ismeretében azonban ez egy meglehetősen utópisztikus „alternatív múltnak” tűnik;⁸⁰ az ehhez szükséges józan-ság, mértékletesség, bölcsesség és éleslátás kombinációja pedig nem is adatott meg az 1867 és 1918 ősze között döntéshozói helyzetben, még „birtokon belül” lévő magyar politikusoknak.⁸¹ A felelősség így részben a magyar elitet is terheli, csakúgy, mint a dualista berendezkedésnél minden bizonnyal stabilabb trialista (vagy föderális) alternatívák megakadályozásáért.⁸²

Röviden ki kell térni arra is, hogy az első világháború többi „vesztes népétől” eltérően a magyarok miért nem boldogultak a trianoni békeszerződés jelentette traumával. Noha ezt időnként – kritikusan és önkritikusan – a magyarok „kollektív narcizmusának”⁸³, javíthatatlan nacionalizmusának vagy

⁷⁹ Lásd Szarka László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése. In: uő: Duna-táji... 113–125.

⁸⁰ Egy sötétebb forgatókönyvet is el lehet képzelni, amelyben a történelmi Magyarország a Jugoszlávia felbomlására emlékeztető véres polgárháborúk sorozatában esik darabokra egy arra alkalmas pillanatban.

⁸¹ Azok, akik viszont megfogalmaztak ilyen jellegű megoldásokat, nem rendelkeztek a megvalósításukhoz szükséges hatalommal (pl. Kossuth Lajos 1849 után, Teleki László, Mocsáry Lajos, Jászi Oszkár).

⁸² A megghiúsult cseh kiegyezéssel kapcsolatban lásd A. J. P. Taylor: A Habsburg Monarchia 1809–1918. Scholar Kiadó, Budapest, 1998. 164–174.

⁸³ „Trianon kollektív narcisztikus sérülése a magyarságnak” Gerlóczy Ferenc interjúja Pfitzner Rudolf-fal. Heti Világgazdaság (http://hvg.hu/velemen/20100603_pfitzner_rudolf_szocialpszichologus_tria – Letöltés: 2013. március 18.)

többségi komplexusának tudják be, és más népek hasonló mértékű (vagy még nagyobb) veszteségeinek feldolgozásával állítják szembe, véleményem szerint ez nem elégséges magyarázat. Egyrészt azért, mert ha akarjuk, akkor az említett tulajdonságokat – több-kevesebb joggal – más nemzetekre is ráhúzhatjuk, másrészt azért, mert a történelmi Magyarország dezintegrációja arányaiban és jellegében is különbözött Németország vagy Bulgária területvesztéseitől, de még az Oszmán Birodalom felbomlásától vagy az Osztrák-Magyar Monarchia nyugati felének a széthullásától is. A területi veszteségek arányairól már esett szó. A kisebbségi kérdés vonatkozásában a második világháború alatti és utáni népmozgások gyakorlatilag teljesen „megoldották” a Németországon kívülre került németek kérdését (esetenként nem sokkal kevésbé embertelen módon, mint ahogy a nácik szerettek volna életteret szerezni a német nemzet számára), így annak ma nincs jelentősége. A lakosságcserek és áttelepülések révén nagyrészt „rendeződött” a határon túlra került törökök és bolgárok ügye is,⁸⁴ az Ausztrián kívül élő dél-tiroli németek helyzete pedig minden külhoni magyar közösség számára irigylésre méltó és követendő modellt képvisel. A kisebbségek tehát csak kis mértékben (főleg bolgár–török és olasz–osztrák viszonylatban) befolyásolták a második világháború utáni fejleményeket. Ami az ország – és vele együtt a nemzet – státuszában bekövetkezett változást illeti, Németország két vesztes világháborút is kihevert, felosztottsággal és megszállással együtt, és napjainkra Európa egyik vezető gazdasági és politikai hatalmává vált.⁸⁵ Az ezzel járó presztízs és jólét pedig feledtetni tudta a veszteségeket, ami Ausztriára is érvényes, mi több, bizonyos fokig a mai, regionális hatalomként fellépő Törökországra is.⁸⁶ A korábbi „birodalmi” tudatot felváltó modern osztrák és török nemzeti identitás ráadásul csak az első világháború után formálódott ki, és inkább az új határok által körbefogott területekhez köthető (vagy az osztrákok esetében a német kultúrkörhöz⁸⁷). Ezzel

⁸⁴ A törökök kiszorulása a Balkánról az oszmán fennhatóság visszaszorulásával párhuzamosan, egy hosszú folyamat részeként zajlott le, amely már a 19. század második felében elkezdődött.

⁸⁵ Ormos Mária: *Trianon...* i. m. 8–9.

⁸⁶ A „San Stefanó-i Bulgária” ebben az összevetésben sokkal inkább tekinthető kitűzött célnak, vágyálomnak, mintsem realitásnak.

⁸⁷ Az osztrák identitás keresésével kapcsolatban lásd pl.: Fiziker Róbert: *Az Anschluss-eufóriától az osztrák misszióig – konzervatív identitás az első köztársaság idején (1918–1938)*. Elhangzott a Habsburg Történelmi Intézet „Republikánizmus és köztársasági gondolat a Monarchia utódállamaiban” című konferenciáján, 2010. május 6. (http://www.habsburg.org.hu/files/hti_konferenciak/2010_repkozt_fiziker_robert.pdf – Letöltés: 2013. március 18.)

szemben a történelmi Magyarország 1918-19-ben bekövetkező felbomlása – mind váratlansága, mind következményei miatt – sokként érte az erre felkészületlen magyar közgondolkodást, az új országhatárokon belül és kívül egyaránt. A 19. század második felében megszilárduló magyar kollektív nemzeti tér a trianoni békeszerződéssel nemcsak csorbult, hanem egyenesen összeomlott, maradványai pedig azóta is erodálódnak. Ez a hanyatlás nemcsak azokat töltetheti el frusztrációval, akik „be vannak zárva” magyar anyanyelvükbe és nemzeti kultúrájukba – akár Magyarországon, akár a szomszédos országokban –, hanem azokat is, akiknek egyszerűen csak fontos a magyar kulturális örökség.⁸⁸ A magyarok traumája talán inkább ahhoz az elkeseredéshez mérhető, amellyel a csehek viszonyultak az 1938-as müncheni döntést követően kialakult határhoz vagy a szlovákok és a románok a bécsi döntésekhez. Ezt Magyarországon, az ötvenes évek művi amnéziája után, csak a Kádár-rendszer „gulyáskommunizmusa” tudta némiképp feledtetni, ám a rendszerváltás felemás eredményei és a már ismerttetett fejlemények ismét segítettek felújítani a traumát – és vele együtt a nagyhatalmi múltba való belefeledkezést.

Trianon után az 1918 előtti („Nagy-”) Magyarország egyfajta „elveszett paradicsommá” vált a magyar köztudatban,⁸⁹ és ettől a magyarok egy része azóta sem tudott teljesen megszabadulni. Az elveszített nagyság képzetéhez a szomszédos, sokáig lenézett nemzetek (románok, szlovákok, ukránok) felemelkedése – ráadásul gyakran a magyarok rovására történő sikeres nemzetépítése – is társul, ami csak tovább fokozza a magyar frusztrációt. Míg a nosztalgiával nehéz – és talán nem is kell – hadakozni,⁹⁰ a frusztrációt meg lehet, sőt meg kell haladni. Egy sikeres, fejlődő Magyarország nyilván sokat segítene e tekintetben, de elkerülhetetlen a magyar történelmi tudat és önkép lassú átalakítása is. Vagyis annak a ténynek a tudatosítása, hogy a történelmi Magyar Királyság nemcsak a magyarok állama volt, hanem számos más népé is, és mivel a modern nemzetté válási folyamatok beindulása után a magyar eliteknek nem volt elegendő erejük magyar nemzetállammá alakítani az országot, annak fel-

⁸⁸ A magyar kulturális örökség nyomaival kapcsolatban lásd Margittai Gábor: *Utazás a végeken*. Scolar Kiadó, Budapest, 2011., ill. uő: *Trianoni menyecske*. Scolar Kiadó, Budapest, 2010.

⁸⁹ Ion Cristoiu román újságíró fogalmazott így abban a televíziós vitában, amelyre Koltay Gábor Trianon-filmjének romániai bemutatása után került sor 2005-ben.

⁹⁰ A magyar nosztalgiával kapcsolatban lásd Gerő András: *Volt egyszer egy Magyarország/Nagyság és dicsőség bűvkörében*. Rubicon. (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/volt_egyszer_egy_magyarorszag_nagysag_es_dicsoseg_buvkoreben/ – Letöltés: 2013. március 18.)

bomlása – vagy gyökeres átalakítása – elkerülhetetlen volt. Hasonló jellegű módosulás lenne kívánatos a szomszédos népek történeti tudatában is – a magyar vonatkozások „elsikkasztása” és kisajátítása helyett a közös múlt felvállalására lenne szükség. Ez viszont csak a közép- és kelet-európai nemzeti mozgalmak története, a nemzetté válás folyamatai és a nacionalizmusok összehasonlító tanulmányozása által, valamint a nemzeti nézőponttól való távolodással, a múlt korszerű kutatásával (pl. a társadalom- és mikrotörténelem előtérbe helyezésével) lehetséges.⁹¹ Szerencsére ez már folyamatban van, egyszerre számos műhelyben, mind Magyarországon, mind pedig külföldön, több esetben ígéretes nemzetközi együttműködések keretében.⁹²

A kisállamiság nyomorúságának traumája

A nemzeti nagyság utáni nosztalgia másik oldala a kisállami/kisnemzeti tudat elfogadásának képtelensége, vagy legalábbis az emiatt érzett elégedetlenség. Az első világháború végére Magyarország helyzete – politikai és gazdasági téren egyaránt – jelentős változáson ment keresztül. Míg a háborúba még egy európai nagyhatalom (legalábbis papíron még annak számított az Osztrák-Magyar Monarchia) társországaként lépett be, a végére a régió egyik leggyengébb kisállamává lett. Mi több, a trianoni Magyarország mozgástere nemcsak, hogy elmaradt minden egyes, nemrég még lekezelt szomszédjától, hanem azok szövetsége, a „kisantant” még korlátozta is Budapest lehetőségeit. Ez a Magyarország státuszában hirtelen bekövetkezett nagymértékű zuhanás megemészthetetlennek bizonyult a Monarchiában szocializálódott akkori magyar elit számára, és csak az újabb világháborús katasztrófa hatására volt kénytelen beletörődni – már az új elit. A kisállamiság minden nyomorúsága azonban azóta is frusztrálja a magyar társadalmat. A kis belső piac, a nyersanyagszegénység, a tengeri kijárat hiánya, a földrajzi kiszolgáltatottság (Magyarország szinte összes folyója az országon kívül ered⁹³) napjainkban, a globalizáció kö-

⁹¹ Ahogy erre Ring Éva professzor is rámutatott az október 5-i konferencia vitája során.

⁹² A magyarországiak közül említést érdemelnek a budapesti Közép-Európai Egyetem (CEU) nemzetközi projektjei, a magyar–szomszéd történész vegyes bizottságok, valamint az MTA, az ELTE és más egyetemek műhelyeinek a tevékenysége, továbbá a különféle civil szervezetek (pl. a Terra Cognita Alapítvány, Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport) projektjei.

⁹³ Ami például olyan jelenkori magyar sérelmekhez vezetett, mint a Duna egyoldalú (szlovák) elterelése a bőszi (Gabčíkovo) vízlépcső megépítése után vagy a romániai eredetű tiszai ciánszennyezés.

rülményei közepette is érezhető, az euro-atlanti integrációt követően pedig csak részben mérséklődött. A „Kis-”Magyarország érdekérvényesítő képessége messze elmarad egy háromszor akkora országtól (mint amilyen a „Nagy-” Magyarország volt), mind európai, mind regionális viszonylatban. Ez természetesen minden más kisállamra is érvényes, csakhogy a magyar köztudatban Magyarország egykor „nagy” volt (vagy legalábbis a magyarok annak képzeltek). Az elveszített nagyság miatti kesergés érthető, ám csak a napjainkra meglehetősen anakronisztikusan ható „történeti jog” szempontjából. Részben indokoltabb az az ellenérzés, amelyet a magyarok az etnikai elv alapján éreznek Trianon következményei iránt. Hiszen ha a nemzeti önrendelkezés elvéből indulunk ki (vagyis annak következetes és méltányos alkalmazásából), akkor a magyar nemzetet a trianoninál egyértelműen nagyobb terület „illette volna meg” a történelmi Magyarországból. A mai magyar államnak egy legalább 12, de akár 15 millió lakosú, 130-150 ezer km területű országnak „kellene lennie”, és jóval kevesebb magyar élne a határain kívül. Egy ilyen Magyarország ugyan nem rendelkezne lényegesen nagyobb lehetőségekkel, mint a jelenlegi, de már nem lehetne a magyar kudarccokat Trianon túlzott igazságtalanságára fogni.

Az európai integráció elmélyülésével eddig részben mérséklődtek ezek a nemzetállami paradigmából következő, Magyarországra nézve 1920 óta kedvezőtlen hatások. Ügyes politikával – a Magyarországon és a szomszédos államokban működő helyi (magyar) önkormányzatok, az uniós intézményekben tevékenykedő magyar szakemberek, a régió magyar vállalkozásai közötti együttműködés fokozása és egymás kölcsönös támogatása révén – pedig még tovább csökkenhetnek. Ma már akadálytalanul lehet síelni a Tátrában és üdülni a horvát tengerparton, egy magyar vállalkozó minden további nélkül üzletet nyithat Révkomáromban, vagy szerencsét próbálhat Szovátán (de akár a Kárpátokon túl is), míg az Európai Parlamentben – megfelelő koordinációval – egymást tudják támogatni az erdélyi, szlovákiai és magyarországi EP-képviselők. Egyszóval érvényesülhetnek a Štefan Šutaj által vázolt „európai vízió” pozitív hatásai, csak élni kell a lehetőségekkel.⁹⁴

⁹⁴ Ami helyett jelenleg – sajnálatos módon – inkább a megosztottság és a belső konfliktusok terjedésének trendje látszik kirajzolódni.

Trianon és a magyar nemzetfejlődés zavarai

Trianon ugyanis nemcsak a területveszteségek miatt hat traumatizálóan a magyar köztudatra, hanem azért is, mert több tekintetben is megroppantotta a magyar nemzetfejlődést, meghatározva annak mai állapotát is. Az alaposabb kutatásokat igénylő témának itt most csak három vonatkozására térek ki: a magyar nemzeti és polgári fejlődésben bekövetkezett zavarokra és a zsidósággal kapcsolatos következményekre, elsősorban Borsi-Kálmán Béla, Mink András és Romsics Ignác írásaiból kiindulva.

Az első világháború előtt a fejlődő, sikeresnek tűnő, komoly állami és történelmi hagyományokból építkező magyar nemzeti identitás vonzó alternatíva volt sok nem magyar etnikumú számára is.⁹⁵ A modern magyar nemzet nyitva állt az ország minden állampolgára előtt, a magyarrá válást segítették a korábbi, premodern hungarus-tudat nyomai, a modernizációs folyamatok (a belső migráció és főképp a városiasodás), valamint a rivális nemzetépítő mozgalmak viszonylagos gyengesége. Mindehhez természetesen nagyban hozzájárult az egyre inkább a magyar nemzetépítés szolgálatába állított államgépezet, az oktatás és a korszellem szelídebb-durvább nyomása is. A magyarosodás elsősorban a Magyar Királyságban szétszórta élő népcsoportokat – németeket, zsidókat –, a gyenge nemzeti elitekkel bíró ruszinokat és részben a szlovákokat érintette.⁹⁶ Ám Trianon megakasztotta ezeket a folyamatokat. Mi több, a csehszlovák, román és délszláv fennhatóság kiterjesztése számos „befejezetlen” magyar identitást fordított vissza, az új körülményekhez alkalmazkodva több százezren fedezték fel nem magyar gyökereiket (például Szlovákiában a „magyarónok” egy része). A szomszédos államok elitjei ezen kívül hozzáálltak a magyarosodásnak indult zsidók és németek „disszimilálásához”, a magyaroktól való „leválasztásához” is (pl. a népszámlálásokon külön nemzetiségként rögzítették a gyakran magyar anyanyelvű és kultúrájú zsidókat).

⁹⁵ A befogadó, vonzó magyar nemzeteszméről és a szerves magyarosodásról lásd pl. Borsi-Kálmán Béla tanulmányait a *Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténelemről és identitásról*. (Lucidus Kiadó, Budapest, 2011.) c. kötetben.

⁹⁶ Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Katus László: Nemzetek és népszaporulat. In: Glatz Ferenc (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988. 172–174., illetve Glatz Ferenc: Polgári fejlődés, asszimiláció, nacionalizmus. Uo. 182–185. Vö.: Roman Holc: Úvahy k fenoménu maďarizácie pred rokom 1918. In: Valerián Bystrický–Dušan Kováč–Jan Pešek a kol. (eds.): Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1848–1992. Veda, Bratislava, 2012. 80–135.

De az utódállamokhoz került magyar közösségeket nemcsak ezek a veszteségek – továbbá a Magyarországra áttelepült-menekült százezrek – apasztották, hanem szembe kellett nézniük a korábban a magyarok javára érvényesülő nemzetállami mechanizmusok asszimiláló hatásaival is. Vagyis hamarosan felsejlett a határon túlra került magyarság fokozatos „elnemzetlenítése”, az egyre kevésbé „magyar” Erdély, Felvidék és Délvidék baljós képe. Ez a vízió máig kísért, és traumatizálja a magyar közgondolkodást, mégpedig a történelmi viszontagságok és romló népességi mutatók következtében egyre fokozottabb mértékben.

Trianon másik társadalmi hatása a magyar polgári demokratikus alternatíva bukásával és ennek következményeivel függ össze. Erről már esett szó, vagyis hogy a nemzeti katasztrófa a magyar közvélemény szemében végzetesen összefonódott a polgári demokratikus eszméket hirdető csoportok kérészéletű kormányzásával (ezt az összemosást természetesen a Károlyi-féle kormányzat politikai-ideológiai ellenfelei is szorgalmasan művelték). Ráadásul a trianoni békeszerződést a nyugati demokratikus értékeket képviselő nagyhatalmak kényszerítették Magyarországra, ahogy arra később Bibó István is rámutatott a – trianoni határokat újra megerősítő – párizsi béke aláírása előtt.⁹⁷ Az őszi rózsás forradalommal az utolsó utáni pillanatban hatalomra került Károlyi Mihály és körének kudarcához – a háborús vereség mellett – számos tényező együtthatása vezetett. A felgyülemlett társadalmi feszültségek, a kellő társadalmi bázis hiánya, a rivális politikai erők (kommunisták és konzervatívok) egyre növekvő nyomása és agresszivitása, a kormányzati tapasztalatlanság és a belső viták, illetve a mindebből következő hibás és naivnak bizonyuló döntések válságból válságba sodorták a kormányzatot, amelyre a döntő csapást a szomszédok (pontosabban vezetőik) mohósága, gátlástalansága és a nagyhatalmak ellenséges viszonyulása mérte 1919 tavaszán. A történelem fintoraként így a győztes nagyhatalmak és a szomszédos országok komoly szerepet játszottak annak a magyarországi politikai irányzatnak a bukásában, amely jóval közelebb állt az általuk vallott nyugati, demokratikus értékrendhez, mint a következő, kommunista, majd nemzeti-keresztény kurzus, és amellyel – méltányosabb határok meghúzásával – nagyobb esély lett volna kialakítani vala-

⁹⁷ Mink András: Trianon árnyéka. *Beszélő* (17.) 2012. 7. 9–10. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/trianon-arnyeka> – Letöltés: 2013. március 18.)

milyen tartós *modus vivendi*t, mint az új rendezést teljesen visszautasító ellenforradalmi rezsimmel.⁹⁸

A vidéki nagyvárosok egy részének elcsatolásával egy másik negatív folyamat is kezdetét vette. A jelentős magyar, magyar zsidó és német polgári közeprétegekkel bíró városok – mint például Kolozsvár, Arad, Nagyvárada, Brassó, Pozsony, Kassa vagy Szabadka – elvesztése megrendítette a magyar polgári világot. A magyarok pozícióinak egy részét (főleg a közigazgatásban) elfoglalták az újonnan berendezkedő románok, csehek, szlovákok, szerbek és horvátok, akik a későbbiek során is folytatták az „idegen városok meghódítását”. Ez a saját nemzetükhöz tartozók támogatásában, helyzetbe hozásában nyilvánult meg, illetve a magyarosodás már említett megállításaival, sőt visszafordításával. Noha az élénk magyar kulturális élet nem szűnt meg ezekben a városokban, és a magyar polgárok továbbra is a Kárpát-medencei „magyar urbánus világ” részei maradtak, kisebbségbe szorulva számos nehézséggel kellett megküzdeniük. Mindazonáltal a végső csapást a második világháború és az azt követő évtizedek jelentették: a háború a magyar identitású észak-erdélyi, vajdasági és felvidéki zsidóság deportálásával és pusztulásával, illetve a dél-erdélyi magyarok tömeges áttelepülésével járt, a háború vége Csehszlovákiában jogfosztást, kitelepítést és lakosságcserét hozott, Jugoszláviában pedig véres bosszúhadjáratot. Az államszocializmus városokat érintő folyamatai következtében napjainkra meglehetősen háttérbe – vagy a kisvárosokba – szorult a Magyarországon kívül élő, urbánus közegében egykor domináns magyar polgárság, és vele együtt a szellemisége is.⁹⁹ A mindkét világháborút követő menekült-hullámok is nagyobb arányban érintették a városi magyar lakosságot, mint a vidékit. Az 1918 végén kezdődő, évekig tartó áttelepülés egyrészt gyengítette az elcsatolt városok magyarságát, másrészt hozzájárult a magyarországi középrétegek radikalizálódásához is. A Magyarországra vándorolt hivatalnokok, tisztviselők, katonák, értelmiségiek tömegeire – akik nem rendelkeztek jó kapcsolatokkal – gyakran a vagonlakók méltatlan sorsa és szegénység várt. A menekültek az ország lakosságának több mint 5%-át tették ki (és képvisel-

⁹⁸ Vö.: Bibó István: A békeszerződés és a magyar demokrácia. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. kötet 1945–1949. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 281–282.

⁹⁹ Szarka László: A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). In: Szarka László–Kovács Nóra (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, 2002. 195–218. (http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_01/t_es_t_01_szarka_l_varosi_nepesseg.pdf – Letöltés: 2013. március 18.)

tették magukat az elitben is), jó részüket pedig a csalódottság és a sérelmek nem az egzisztenciájukat (közvetve) ellehetetlenítő nyugati eszmék, hanem inkább a revizionista szellemiség irányába terelték.¹⁰⁰ A történelmi Magyarország összeomlását követő társadalmi és politikai változások nemzedékekre konzerválták a magyar társadalom számos egészségtelen vonását (az irredenta nacionalizmust és antiszemitizmust, a dzsentri-mentalitást, a társadalmi mobilitás hiányosságait, a tekintélyelvűség iránti vonzódást stb.). Ezt az állapotot pedig bizonyos tekintetben a második világháború utáni hatalmas átalakulások sem érintették.

Csak röviden érinteném Trianon egy másik rendkívül destruktív hatását. Az 1919 utáni, a nyugati szellemiséget elutasító antiliberális fordulat¹⁰¹ következményeként kisiklott a magyar társadalom egyik legpolgárosultabb csoportjának, a magyar zsidóságnak az integrációja is. Romsics Ignác kiváló szintézisének¹⁰² gondolataival egyetértve kijelenthetjük, hogy a történelmi Magyarország felbomlását kísérő jelenségek (az őszirózsás forradalom, de különösen a Magyarországi Tanácsköztársaság), valamint a békeszerződés okozta frusztráció kétségkívül hozzájárult annak az antiszemita közhangulatnak a kialakulásához és elterjedéséhez Magyarországon, amely lehetővé tette a zsidóság megkülönböztetéséhez, fokozatos kizorításához, végül pedig fizikai megsemmisítéséhez vezető törvények és intézkedések (numerus clausus, zsidótörvények, gettósítás, deportálás, gyilkosságok) alkalmazását, mégpedig nagyobb társadalmi ellenállás nélkül. A frusztrált magyar nacionalizmus és irredentizmus által felerősített antiszemitizmus egyfajta lassan ölő méregként fejtette ki hatását, megakasztva és eltorzítva a korábbi befogadó (Romsics szavaival nemzeti liberális) nemzetfejlődés gyakorlatát. Mindazonáltal a népiértésig vezető út szerintem sem tekinthető olyan egyenesnek, mint ahogy a témáról folytatott viták során egyes hozzászólók írásaiból tűnik.¹⁰³ A két magyar nemzeti tragédia egymáshoz mért összehasonlítását, mi több, egymással való „versenyeztetését” pedig nemcsak szerencsétlennek, hanem értelmetlennek is tartom, mivel egészen más jellegűek voltak, és mindkettő érintette az *egész* magyar nemzetet, amely-

¹⁰⁰ Mink András: Trianon... i. m. 7–9., illetve Zeidler Miklós: A revíziós... i. m. 57–59.

¹⁰¹ Mink András: Trianon... i. m. 10.

¹⁰² Amely a „Romsics–Gerő vita” során született meg: Romsics Ignác: Huszadik századi traumáink: Trianon és a holokauszt. Rubicon (23.) 2012. 9–10. 38–65.

¹⁰³ Lásd pl. Kovács Éva: Időzített történelmek. Élet és Irodalom (56.) 2012. 39., illetve Bojtár Endre: Antiszemita vagy-e? Élet és Irodalom (56.) 2012. 30.

be mindenki beletartozott (és beletartozik), aki magyarnak (is) tartotta-tartja magát. A mai magyar nemzeti identitás magában foglalja – egyebeken túl – mindkét említett 20. századi tragédiát és annak átérzését, tehát egyaránt kifejeződik a székely himnusz eléneklése által Székelyudvarhely főterén március 15-én és az Élet menetében való részvételben április 16-án a pesti Duna-parton. Ha e két tragédiát különválasztjuk egymástól, vagy valamelyikről nem veszünk tudomást, azzal saját – időnként valóban megterhelt – nemzettudatunkat csonkítjuk meg.

Befejezés

Röviden összefoglalva: Trianont és következményeit napjainkban egyrészt az egész kérdéskör lezáratlansága teszi aktuálissá, vagyis az, hogy még mindig tart a magyar közbeszédben több mint két évtizede zajló vita. Ennek elhúzódása pedig azzal is magyarázható, hogy nemcsak történelemről, hanem (párt)politikáról, szomszédságpolitikáról és identitásról is szól, és kihat rá a mai magyar társadalom megannyi belső konfliktusa és aktuális problémája. Az az útkeresés nyilvánul meg ebben a vitában, amely mintegy az aktuális alternatívája a Trianon óta eltelt első hét évtized zsákutcáinak – a kérdés elfojtásának vagy traumatizálásának. Annak érdekében, hogy ne tévedjünk el ismét, pontosan meg kell határozni a magyar Trianon-trauma egyes okait (kibővítvé az általam említettek listáját is), folytatni kell az előzmények és következmények kutatását, minderről pedig színvonalas, szakmailag is megalapozott párbeszédre van szükség, beleértve az eredmények közvetítését is a szélesebb közvélemény felé. Az egyik nagy kérdés továbbra is az marad, hogy lehetséges-e kialakítani – és ha igen, hogyan – egy olyan konszenzust, egyfajta „nemzeti minimumot” Trianonról, amelyben kiegyezhetnének a különféle közéleti elitcsoportok. Egy ilyen közös álláspontot természetesen nem lehet kikényszeríteni, és csakis a további – kulturált – vitákból bontakozhat ki. Ennek alapjául szolgálhat a mérvadó („fősodorbeli”) történészek és a társadalomtudományokkal foglalkozó szakemberek interdiszciplináris diskurzusa, nem kizárva ugyanakkor a „fősodron” kívüli résztvevőket sem, akik akár új megközelítéseket is felvillantva járulhatnak hozzá a vitás kérdések feldolgozásához. A politikai elitnek azonban felelősen és – a mostaninál jóval nagyobb – visszafogottsággal és önmegtartóztatással kellene viszonyulnia az egész kérdéskörhöz, annak politikai instrumentalizálása ugyanis szinte törvényszerűen vezet a vita kisiklásához (és elfajulásához). Márpedig ha még a többé-kevésbé azonos

kulturális, oktatási, politikai stb. térben szocializálódott magyar értelmiség sem képes valamilyen konszenzusra jutni Trianon ügyében, akkor vajon hogyan várhatjuk el, hogy szót értsen (mi több, hogy egyszer közös álláspontot alakítson ki) a szomszédokkal? A kisebbségi kérdés dominanciája jelen szövegben nem véletlen, véleményem szerint ugyanis az itt a legfontosabb ügy, amelynek megfelelő kezelésével Trianon traumája is nagyságrendekkel csökkenhet, nem beszélve a *valódi* nyereségről: vagyis a Közép- és Kelet-Európa e szegletében élők életminőségének javulásáról.

Válogatott irodalom

- A második Trianon tanulságai. kitekinto.hu (http://kitekinto.hu/karpat-mendence/2009/12/07/a_masodik_trianon_tanulsagai – Letöltés: 2013. március 18.)
- A nemzeti összetartozás napja. Pedagógiai háttéranyag. Készült a Nemzeti Erőforrás Minisztérium megbízásából az Oktatóskutató és Fejlesztő Intézetben. 2011. május. (<http://www.kormany.hu/download/o/cd/30000/A%20nemzeti%20C3%B6sszetartoz%C3%A1s%20napja.pdf> – Letöltés: 2012. június 22.)
- ABLONCZY Balázs: Trianon-legendák. Jaffa Kiadó, Budapest, 2010.
- ABLONCZY Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kalligram, Pozsony, 2011.
- Ahol nem volt tilos. Beszélő. (Melléklet a határon túliakról) (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/ahol-nem-volt-tilos> – Letöltés: 2013. március 18.)
- BAUER Tamás: Különvélemény jeles napokon. galamus.hu (http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=72861:kueloenvelemenye-jeles-napokon&catid=9:vendegek&Itemid=66 – Letöltés: 2013. március 18.)
- Baromira Összetett Trianon. manna.ro (<http://manna.ro/kozter/baromira-osszetett-trianon-2012-06-04.html> – Letöltés: 2013. március 18.)
- BÁRDI Nándor–WÉBER Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. Limes (11.) 1998. 4. II.
- BÁRDI Nándor: A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. Limes (19.) 2006. 2.
- BÁRDI Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.
- BÁRDI Nándor: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. PhD értekezés, Jyvaszkyan, 2012, kézirat, 432.

- BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
- BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla –SZARKA László (eds.): *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century. Social Science Monographs*, Boulder, Colorado–Atlantic Research and Publications, Inc.–Highland Lakes, New Jersey.
- BIBÓ István: A békeszerződés és a magyar demokrácia. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. kötet 1945–1949. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- BOJTÁR Endre: Antiszemita vagy-e? Élet és Irodalom (56.) 2012. 30.
- BOROS Géza: Trianon köztéri revíziója. Mozgó Világ (29.) 2003. 2.
- BORSI-KÁLMÁN Béla: Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténetről és identitásról. Lucidus Kiadó, Budapest, 2011.
- Brüsszelben is megismerhetik Trianon tragédiáját. Magyar Nemzet (http://mno.hu/migr/brusszelben_is_megismerhetik_trianon_tragediajat-239611 – Letöltés: 2013. március 18.)
- CSURKA István 2000. június 4-i beszéde a Hősök terén. mandiner.hu (http://mandiner.hu/cikk/20120204_csurka_2000_junius_4_i_beszede_a_hosok_teren – Letöltés: 2013. március 18.)
- Elemzés az MSZP nemzetstratégiai programjának margójára. Mensura Transylvanica (http://mensura.ro/iras//elemzes_az_mszp_nemzetstrategiai_programjanak_margojara – Letöltés: 2013. március 18.)
- EÖRSI Mátyás: Az érzelemmentesség iskolája – Bauer Tamás írásához. galamus.hu (http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=72933:az-erzelemmentesség-iskolaja-bauer-tamas-irasahoz&catid=9:vendegek&Itemid=66 – Letöltés: 2013. március 18.)
- Erdélyről Trianonban. Sajtó alá rendezte Pomogáts Béla. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2010.
- FEISCHMIDT Margit: Trianon mint kulturális kód. A nacionalista szubkultúrák identitásipara és társadalmi hatásai. Előadás a „Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és a szlovák kollektív emlékezetben 1918–2010” konferencián, Érsekújvár, 2010. június 24–25. (Az előadás vázlata a szerző birtokában)
- FIZIKER Róbert: Az Anschluss-eufóriától az osztrák misszióig – konzervatív identitás az első köztársaság idején (1918–1938). Elhangzott a Habsburg Történeti Intézet „Republikánizmus és köztársasági gondolat a Monarchia utódállamaiban” című konferenciáján, 2010. május 6. (<http://www.>

- habsburg.org.hu/files/hti_konferenciak/2010_repkozt_fiziker_robert.pdf
– Letöltés: 2013. március 18.)
- GERŐ András: Volt egyszer egy Magyarország/Nagyság és dicsőség búvkörében. Rubicon. (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/volt_egyszer_egy_magyarorszag_nagysag_es_dicsoseg_buvkoreben/ – Letöltés: 2013. március 18.)
- GERŐ András (összeállította): Sorsdöntések. Göncöl Kiadó, Budapest.
- GLATZ Ferenc: Polgári fejlődés, asszimiláció, nacionalizmus. In: uő (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988.
- GYÁNI Gábor: Nemzet, kollektív emlékezet és public history. Történelmi Szemle (54.) 2012. 3.
- GYŐRI SZABÓ Róbert: Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- GYURÁCS Ferenc: Harmincmillió magyar. Egy kirekesztett író: mi a baj Rákosi Jenővel? Magyar Nemzet 2010. július 20. 36. (http://mno.hu/migr_1834/harmincmillio_magyar-214994 – Letöltés: 2013. március 18.)
- GYURGYÍK László–HORVÁTH István–KISS Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008. Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010.
- HOLEC, Roman: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről. Fórum Társadalomtudományi Szemle (13.) 2011. 4.
- HOLEC, Roman: Úvahy k fenoménu maďarizácie pred rokom 1918. In: Valerián Bystrický–Dušan Kováč–Jan Pešek a kol. (eds.): Klúčové problémy moderných slovenských dejín 1848–1992. Veda, Bratislava, 2012.
- Így gondozzuk a Trianon traumánkat. Dotoho.blog.hu (http://dotoho.blog.hu/2013/06/18/igy_gondozzuk_a_trianon_traumankat – Letöltés: 2013. június 19.)
- JÁSZI Oszkár: A Habsburg-monarchia felbomlása. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
- KATUS László: Nemzetek és népszaporulat. In: Glatz Ferenc (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988.
- KOLLAI, István (ed.): Rozštiepená minulosť Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov. Nadácia Terra Recognita, Budapešť, 2008.
- KOLLAI István: Egy békeszerződés pszichológiája. In: Kollai István (szerk.): Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből. Terra Recognita Alapítvány, Budapest, 2008.
- KOLTAY Gábor: Velünk élő Trianon. Korona Film, 2004.

- KOLTAY Gábor: Velünk élő Trianon. Egy film története. Szabad Tér, 2005.
- KOVÁCS Éva: Jeder Nachkrieg ist ein Vorkrieg – Trianon traumatikus emlékezetéről. Élet és Irodalom (54.) 2010. 39.
- KOVÁCS Éva: Csak azért is: neurózis. Élet és Irodalom (55.) 2011. 4.
- KOVÁCS Éva: Az a konok okság. Élet és Irodalom (55.) 2011. 12.
- KOVÁCS Éva: Időzített történelmek. Élet és Irodalom (56.) 2012. 39.
- KÖVÉR László–VERESS László: Mi lesz belőlünk, magyarokból? Magyar Nemzet 2010. június 4. 6.
- KUSÁ, Dagmar–MICHELA, Miroslav: Dejiny a kultúrna trauma. Trianon a verejné politiky spomínania na Slovensku a v Maďarsku. In: Miroslav Michela–László Vörös et al.: Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva: k politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku. Bratislava, Historický ústav SAV, 2013. 277–305.
- L. NAGY Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965.
- LŐRINC László (szerk.): Egyezünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszokról, tévhitekről. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2010.
- LŐRINC László: Mit kezdjünk a Nemzeti Összetartozás Napjával? Mi segít és mi nem? Történelemtanárok Egylete (<http://www.tte.hu/tte/morzsak/7493-lrinc-laszlo-mit-kezdjuenk-a-nemzeti-oesszetartozas-napjaval>)
- Magyar Élettér autóatlasz. Magyar Élettér Alapítvány, 2005.
- MARGITTAI Gábor: Utazás a végeken. Scolar Kiadó, Budapest, 2011.
- MARGITTAI Gábor: Trianoni menyecske. Scolar Kiadó, Budapest, 2010.
- Juraj MARUŠIAK: Stredoeurópska vlna nacionalizmu. Jetotak.sk (<http://www.jetotak.sk/europa/stredoeuropska-vlna-nacionalizmu> – Letöltés: 2013. március 18.)
- MINK András: Trianon árnyéka. Beszélő (17.) 2012. 7. 9–10. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/trianon-arnyeka> – Letöltés: 2013. március 18.)
- Mire hergelik az ifjúságot a „nemzeti összetartozás” napján? Stop.hu (<http://stop.hu/belfold/mire-hergelik-az-ifjusagot-a-nemzeti-osszetartozas-napjan/1047644/?ltparts=o>)
- ORMOS Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- ORMOS Mária: Trianon. Bukás, felelősség, igazság. Mozgó világ 2010. 7.
- PÓK Attila: Miért nem volt történészvita a rendszerváltás utáni Magyarországon? In: uő: A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők a huszadik századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.

- POPÉLY Gyula: Felvidék 1914–1920. Magyar Napló Kiadó, 2010.
- Raffay Ernő: Trianon titkai. Tornado Damenija, Budapest, 1990.
- RAFFAY Ernő: Szabadkőművesek Trianon előtt. Kárpátia Stúdió Kft., Budapest, 2010.
- RAFFAY Ernő–SZIDIROPULOSZ Archimédész (szerk.): Trianon átírta Európát. Trianon Kutatóintézet–Kairosz Kiadó, 2008.
- RÉVÉSZ Sándor: A látók szigete. Népszabadság. (http://nol.hu/lap/allaspont/20120905-a_latok_szigete – Letöltés: 2013. március 18.)
- ROMSICS Gergely: Trianon a Házban. A Trianon-fogalom megjelenése és funkciói a pártok diskurzusaiban az első három parlamenti ciklus idején (1990–2002). In: Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.): Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006. 35–52.
- ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- ROMSICS Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- ROMSICS Ignác: Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.
- ROMSICS Ignác (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- ROMSICS Ignác: Trianonská mierová zmluva. Bratislava, Kalligram, 2006.
- ROMSICS Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In: uő: Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- ROMSICS Ignác: Huszadik századi traumáink: Trianon és a holokauszt. Rubicon (23.) 2012. 9–10.
- ROMSICS Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995.
- SALAMON Konrád: Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- SCHOLTZ Róbert: 64 vármegye. Pannon-Literatúra Kft., Kísújszállás, 2013.
- SCHWEITZER András: A Trianon-trauma mint hungarikum. Heti Világgazdaság (http://hvg.hu/hvgfriss/2010.21/201021_a_trianontrauma_mint_hungarikum_elvonasok_e – Letöltés: 2013. március 18.)
- SOMLAI Katalin: Trianon a marxista történetírásban. Limes (15.) 2002. 2.
- ŠUTAJ, Štefan: Trianon a szlovákiai történelmi emlékezetben. Limes (24.) 2011. 1.
- SZAKÁLY István (rendezte): A Trianon szindróma. MTV Zrt.–TITÁNIA-MASTER PRO Kft., 2006.

- SZARKA László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Kalligram, Pozsony, 1995.
- SZARKA László: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Ister, Budapest, 1998.
- SZARKA László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. Történelmi Szemle (54.) 2012. 3.
- SZARKA László: Határtörténetek. A magyar–szlovák államhatár, nyelvhatár történetéről. Tér és identitás. Államhatár, nyelvhatár, etnikai kontaktuszóna. In: Krausz Tamás–Szvák Gyula (szerk.): Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára. Pannonica, Budapest, 2003.
- SZARKA László: Egy évszázad kisebbségben. In: Kovács Kiss Gyöngy–Romics Ignác (szerk.): A mi 20. századunk. Komp-Press Kiadó–Korunk, Kolozsvár, 2011.
- SZARKA László: Volt-e reformalternatíva? A Habsburg-monarchia felbomlása. Rubicon 2004. 10.
- SZARKA László: A városi magyar népesség a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). In: Szarka László–Kovács Nóra (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, 2002. 195–218. (http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_01/t_es_t_01_szarka_l_varosi_nepesseg.pdf – Letöltés: 2013. március 18.)
- SZÁRAZ Miklós György–TÓTH Zoltán (szerk.): Fájó Trianon. M-érték Kiadó, Budapest, 2011.
- SZEKFŰ Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. ÁKV-Maecenas, Budapest.
- SZIDIROPULOSZ Archimédész: Trianon utóélete. Válogatás a magyar nyelvű irodalom bibliográfiájából 1920–2000. XX. Század Intézet, 2002.
- SZIGETHY Márton: „Magyar az, akinek fáj Trianon.” Szebb jövő. (<http://szebbjovo.hu/node/3058> – Letöltés: 2013. március 18.)
- Szlovák és magyar történészek találkozója Pozsonyban március 22-én. Psenák Ottó, watson.sk (http://watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1046:stretnutie-slovenskych-a-maarskych-historikov-22-marca-v-bratislave-szlovak-es-magyar-toerteneszek-talalkozoja-pozsonyban-marcius-22-en&catid=37:default – Letöltés: 2013. március 18.)
- TAMÁS Gáspár Miklós: Levél a szerb miniszterelnöknek. Népszabadság (http://nol.hu/velemeney/20130308-level_a_szerb_miniszterelnoknek – Letöltés: 2013. március 18.)
- TAMÁS Pál: A Trianon-vitához. Élet és Irodalom (55.) 2011. 17.

TAYLOR, A. J. P.: A Habsburg Monarchia 1809–1918. Scolar Kiadó, Budapest, 1998.

Tényleg! Hogy volt, hogy nem volt... (<http://tenyleg.com/>)

TORMAY Cécile Bujdosó könyv. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009.

Több pénzt adna a határon túliaknak az MSZP. Népszabadság (http://nol.hu/belfold/tobb_penz_tadna_a_hatarontuliaknak_az_lmp – Letöltés: 2013. március 18.)

„Trianon kollektív narcisztikus sérülése a magyarságnak” Gerlóczy Ferenc interjúja Pfitzner Rudolffal. Heti Világgazdaság (http://hvg.hu/velemenyt/20100603_pfitzner_rudolf_szocialpszichologus_tria – Letöltés: 2013. március 18.)

Trianon árnyai. Előszó. (<http://hem.passagen.se/mih1/100.htm> részlet, szövegű közlés – Letöltés: 2013. március 18.)

Túl a kásahegyen. Erdélyi Riport (11.) 2012. 31.

UNGVÁRY Krisztián: A meg nem értett Trianon. Élet és Irodalom (54.) 2010. 49.

UNGVÁRY Krisztián: Egy hitelrontás ellenében. Élet és Irodalom (55.) 2011. 10.

Vásárhelyi Mária: Ismeretek és vélemények a magyar történelemről. Trianon. In: uő: Csalóka emlékezet. A 20. század történelme a magyar közgondolkodásban. Kalligram, Pozsony, 2007.

VÁSÁRHELYI Mária: A huszonévesek és Trianon. Élet és Irodalom (55.) 2011. 22.

VÖRÖS László: A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918–1920 közötti események megjelenítése a magyar és szlovák történetírásban. Limes (24.) 2011. 1.

ZAHORÁN Csaba: A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben. Történelmi Szemle (53.) 2011. 4.

ZAHORÁN Csaba: Városok a magasban – a csalóka idill és a realitás között. Magyar Lettre 2011. ősz.

ZEIDLER Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram, Pozsony, 2009.

ZEIDLER Miklós (szerk.): Trianon. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Továbbá a História, Rubicon, Nagy Magyarország és a Trianoni Szemle egyes számaiban megjelent cikkek.